

ROMA
INTEGRATION

Regional Cooperation Council

ANALIZA
GLAVNIH POLITIKA
USMERENIH NA
INTEGRACIJU
ROMA U SRBIJI

Naslov: Analiza glavnih politika usmerenih na integraciju Roma u Srbiji

Izdavač: Regional Cooperation Council Roma Integration Action team
Ruzveltova 61, 11 000 Belgrade, Serbia

Tel: +381 (11) 4046 891

Fax: +381 (11) 4046 894

E-mail: romaintegration2020@rcc.int

Website: rcc.int/romaintegration2020/

Autori: Boris Žerjav and Predrag Nikolić

Urednik: Orhan Usein

Drugi
urednici: Shejla Fidani

Dizajn: Samir Dedić

Štampa: Kuća štampe, Belgrade

Tiraž: 25

ISBN: ISBN-978-86-81358-11-5

ANALIZA GLAVNIH POLITIKA USMERENIH NA INTEGRACIJU ROMA U SRBIJI

Izjava o odricanju odgovornosti: Stavovi izraženi u ovom dokumentu ne odražavaju nužno stavove Saveta za regionalnu saradnju ili njegovih učesnika, kao ni Evropske unije i Fondacija otvorenog društva.

Septembar, 2020.

Sadržaj

1	SAŽETAK	5
2	UVOD	7
2.1	Svrha	7
2.2	Metodologija i njena ograničenja	7
3	POLAZNA OSNOVA	9
3.1	Strateški i institucionalni okvir	9
3.2	Relevantni zakonski okvir	10
3.3	Ključne oblasti	11
4.	OBRAZOVANJE	12
5.	STANOVANJE	22
6.	ZAPOSŁJAVANJE	32
7.	ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	41
8.	ZAKLJUČCI I PREPORUKE	48
9.	SPISAK LITERATURE	55

I. Sažetak

Obrazovne politike Republike Srbije obuhvataju integraciju Roma u obrazovni sistem na svim nivoima. Međutim, još uvek ima prostora za značajno unapređenje da bi se nivo obrazovanja romske populacije približio srpskom proseku. Celokupna obrazovna politika Srbije je da poveća procenat pismenih građana i da poboljša obrazovanje na svim nivoima. Napori koji su usmereni ka Romima kao najosetljivijoj grupi u ovom pogledu dovode do znatnog unapređenja ukupnog proseka. U tom pogledu, postoji potreba za pospešivanjem napora u obrazovanju odraslih, kao i dodatnih prilika za obrazovanje dece pogođene ranim napuštanjem školovanja.

Prepreke u primeni obrazovnih politika povezane su sa opštim siromaštvom romskog stanovništva i odražava njihov celokupan položaj u društvu. Postojeće zakonodavstvo i politike (poput afirmativnih mera) zahtevaju doslednu primenu da bi se izbegla moguća diskriminacija i segregacija. Treba obezbediti znatna i održiva sredstva kao podrška obrazovanja najugroženijih romskih porodica koje žive u supstandardnim naseljima.

Politike od značaja za unapređenje uslova **stanovanja** podstiču se strategijama koje obuhvataju različite oblasti od značaja za stanovanje: socijalno stanovanje, prostorni razvoj, održivi urbani razvoj, itd. Sve one su sinhronizovane sa Strategijom za inkluziju Roma, kao krovnim strateškim dokumentom za unapređenje položaja Roma u Srbiji. U zakonodavnom okviru, utvrđeni su propisi i procedure za sprovođenje različitih politika od značaja za stanovanje Roma. Nedostatak relevantnih institucija i finansija su najveći izazovi u primeni stambenih programa i projekata.

U oblasti **zapošljavanja**, mogu se razlikovati tri toka politike: (i) povećanje broja Roma na tržištu rada, (ii) sprečavanje diskriminacije prema Romima na tržištu rada i (iii) napori ka legalizaciji rada Roma koji trenutno rade u neformalnom sektoru. Postoji kontekst strateških dokumenata, gde je aspekt od značaja za unapređenje položaja Roma u pristupu tržištu rada obuhvaćen specifičnim strateškim dokumentima, npr. zapošljavanje, diskriminacija, smanjenje siromaštva, reforma javne uprave, rodna ravnopravnost, itd.

U oblasti zakonodavnog okvira, situacija je slična u smislu da postoje brojni zakoni koji uređuju aspekte od značaja za zapošljavanje Roma. Uska grla postoje u činjenici da su propisi ponekad složeni i, u nekim slučajevima, uzajamno suprotstavljeni ili u suprotnosti sa strategijama, tako da strategije postavljaju kao prioritet pospešivanje zapošljavanja romskih predstavnika u javnoj upravi, ali zakoni propisuju zabranu zapošljavanja u javnom sektoru. Ovo je glavni razlog što radna mesta romskih koordinatora u velikom broju slučajevima nisu sistematizovana.

U okviru glavnog strateškog i pravnog okvira Srbije u oblasti **zdravstvene zaštite**, romska manjina je prepoznata kao posebno osetljiva grupa sa određenim merama uvođenja u glavne tokove koje im u tom pogledu daju prioritet. Međutim, budući da je sveukupan položaj romske manjine još uvek veoma loš, postoji više pitanja u okviru politika uvođenja u glavne tokove koja nalažu poboljšanje.

Zakone koji se bave pitanjima zdravstvene zaštite treba izmeniti da bi se obezbedila održivost mesta zdravstvenih medijatora ili da omoguće rad postojećeg medicinskog osoblja sa najosetljivijim grupama populacije koje žive u siromaštvu. Dodatne izmene zakona su potrebne da bi se izbegla potencijalno diskriminišuća terminologija. Postojeći kapaciteti medicinskog osoblja i zaposlenih u zdravstvu nedovoljni su za rešavanje svih potreba romske populacije. Romska manjina treba da bude zastupljena u sastavu lokalnih Saveta za zdravstvo, tela koja još uvek nemaju adekvatnu podršku lokalne samouprave. Sprovođenje afirmativnih mera za zapošljavanje Roma u zdravstvenom sistemu treba dalje unapređivati.

2. Uvod

2.1 Svrha

Ova studija naručena je da bi se dobili prilozi za konstruktivnu diskusiju na osnovu činjenica o delotvornim načinima za uključivanje integracije Roma u vodeće politike za integraciju Roma u obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje i zdravstvo u okviru postojećih glavnih politika.

2.2 Metodologija i njena ograničenja

Politike koje ova studija analizira utvrđene su *Strategijom za socijalnu inkluziju Roma u Republici Srbiji za period 2016-2025*. Ona definiše četiri strateške oblasti za inkluziju Roma: **obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita i stanovanje**. Strategija dalje definiše šest do osam operativnih ciljeva za svaku oblast. U svrhu ove analize, operativni ciljevi u svakoj oblasti sistematizovani su u dva do tri toka politika – grupe ciljeva, aktivnosti i mere koje zajedno utvrđuju jednu distinktivnu politiku u pogledu inkluzije Roma u određenoj oblasti.

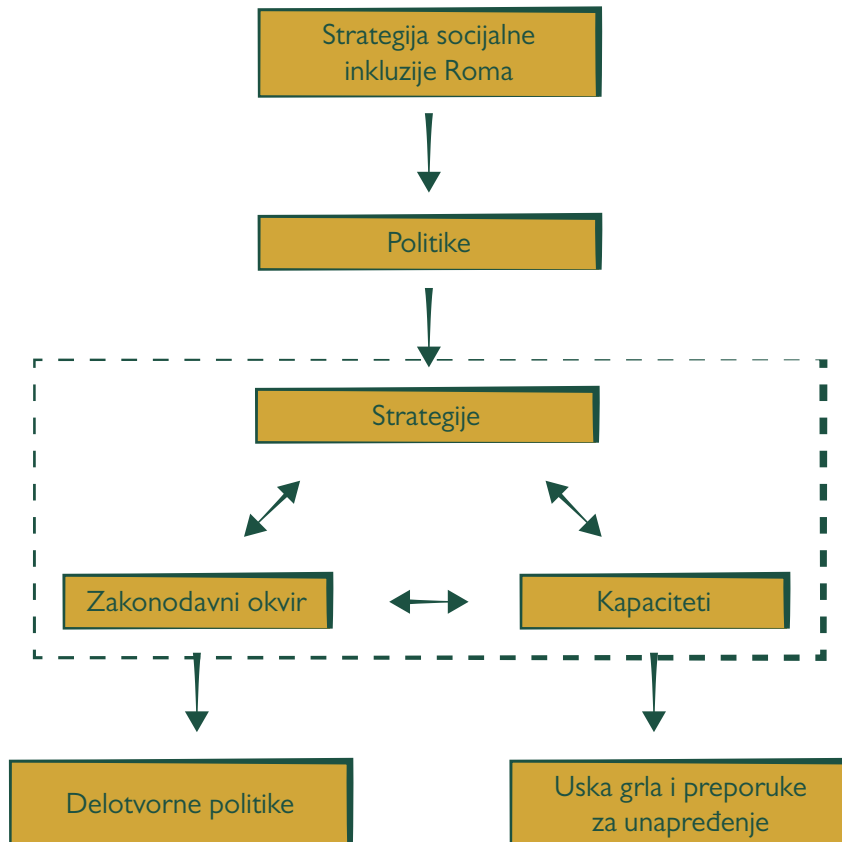
Da bi se utvrdilo da li je neka politika delotvorna ili ne, autori su zauzeli stav da se bilo koja politika može sprovesti jedino ako je dobro definisana u strateškim dokumentima relevantnim za neku oblast ili sektor, uz podršku ili pozitivnu regulaciju relevantnim zakonima i normativnim aktima, i uz postojanje kapaciteta da se ona sprovede.

Prema tome, svaka politika analizirana je u trouglu (a) strategija, (b) zakonodavnog okvira koji uređuje svaki sektor i (c) institucionalnih, finansijskih i ljudskih kapaciteta da se politika sprovodi.

U tu svrhu, ova studija je obuhvatila:

1. Pregled postojećeg strateškog okvira od značaja za inkluziju Roma u četiri strateške oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stanovanja;
2. Pregled postojećeg zakonodavnog okvira (zakoni, podzakonska akta, normativna akta, itd.) relevantnog za ove četiri oblasti;
3. Analiza postojećih institucionalnih, finansijskih i ljudskih kapaciteta za sprovođenje politika utvrđenih strategijama i uređenih zakonima, na osnovu razgovora sa zaposlenima u relevantnim institucijama.

O analiziranim politikama razgovarano je sa relevantnim resornim ministarstvima za sprovođenje Strategije za inkluziju Roma i njihove povratne informacije su ugrađene u ovaj dokument.

Slika 1: Pregled metodologije istraživanja

3. Polazna osnova

3.1 Strateški i institucionalni okvir

Glavni strateški okvir za integraciju Roma u Srbiji je dat **Strategijom za socijalnu inkluziju Roma u Republici Srbiji za period 2016-2025**, usvojen 2016. godine.

Pored ove, više strategija je od značaja za suštinsku inkluziju romske zajednice u Srbiji. **Strategija za razvoj obrazovanja do 2020.** daje glavni okvir za reformu obrazovanja i veću inkluziju romskih đaka i studenata na nivou predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola, kao i univerziteta. **Nacionalna strategija 2011 – 2020** takođe prepoznaje potrebe da se radi na politikama koje se bave romskom populacijom. **Strategija javnog zdravlja** je od najvećeg značaja za romsku zajednicu jer daje brojne mere za unapređenje zdravlja siromašnog stanovništva, a naročito Roma, kao jedne od najosetljivijih grupa. **Nacionalna strategija za socijalno stanovanje** daje smernice za unapređenje u razvoj stanovanja.

Druge relevantne strategije koje direktno utiču na inkluziju Roma u Srbiji su Strategija za sprečavanje i zaštitu od diskriminacije prema osetljivim grupama, Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost (2016-2020), Nacionalna strategija za mlade, Strategija za borbu protiv trgovine ljudima i druge strategije u oblasti zdravlja, zapošljavanja, stanovanja i obrazovanja.

Glavno telo vlade nadležno za sprovođenje Strategije za inkluziju Roma je **Koordinaciono telo** nadležno za praćenje sprovođenja Strategije i kabinet **Predsednice Vlade** (trenutno pri Ministarstvu građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture) kao najvažnija Vladina institucija za koordinaciju sprovođenja aktivnosti na inkluziji Roma. **Kancelarija za ljudska i manjinska prava** je administrativno telo Vlade Srbije zaduženo za ljudska i manjinska prava i doživljava se kao koordinator raznih projekata za Rome. Međutim, ova kancelarija ne poseduje izvršnu vlast i služi samo kao sredstvo komunikacije između Vlade i civilnog društva i za optimizaciju različitih intervencija koje vode međunarodne organizacije.

Nacionalni savet romske nacionalne manjine (NSNM) je telo manjinske samouprave sa četvorogodišnjim mandatom u oblasti manjinskog obrazovanja, kulture, informisanja i službene upotrebe manjinskog jezika.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti bavi se praćenjem i rešavanjem individualnih slučajeva diskriminacije, a **Zaštitnik građana** je zadužen za praćenje rada javne uprave u skladu sa standardima ljudskih prava.

3.2 Relevantni zakonodavni okvir

Zakon o zaštiti prava i sloboda manjina pruža opšti pravni okvir za pravni status romske populacije u Srbiji i naročito je usmerena unapređenju položaja romske manjine.

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina pruža pravni okvir da romska zajednica neposredno bira manjinsku samoupravu nadležnu za manjinsko obrazovanje, kulturu, informisanje i službeno upotrebu manjinskog jezika. **Zakon o zabrani diskriminacije** daje pravni mehanizam za suzbijanje diskriminacije.

Inkluzija Roma u obrazovanju obezbeđena je nizom relevantnih zakona: **Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakon o predškolskom obrazovanju, Zakon o udžbenicima, Zakon o osnovnom obrazovanju, Zakon o srednjem obrazovanju, Zakon o visokom obrazovanju i Zakon o učeničkom i studentskom standard.**

Zakon o socijalnoj zaštiti je od najvećeg značaja za obezbeđivanje minimalnog standarda življenja pojedincima i porodicama. **Zakon o finansijskoj podršci porodicama sa decom** pruža dodatnu pomoć u tom pogledu.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti pruža osnove za sprovođenje afirmativnih mera koje mogu biti od značaja za romsku zajednicu. Akcioni plan zapošljavanja svojim aktivnostima i merama daje prioritet grupama koje su teško zapošljive. **Zakon o državnoj upravi** propisuje da strukturu lokalnog stanovništva treba uzeti u obzir u postupcima zapošljavanja, što bi trebalo da ima uticaj i na zapošljavanje Roma.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti pruža ravnopravan tretman Roma u sistemu zdravstvene zaštite. **Zakon o zdravstvenom osiguranju** propisuje dodatnu podršku Romima u ostvarivanju zdravstvenog osiguranja. **Zakon o pravima pacijenata** omogućava ravnopravan tretman bez diskriminacije za sve, dok **Zakon o javnom zdravlju** propisuje dodatne aktivnosti za zdravstvenu zaštitu osetljivih grupa.

Zakon o prostornom planu Republike Srbije ističe romska naselja kao najosetljivija i propisuje modele za njihovo unapređenje i integrisanje. **Zakon o planiranju i izgradnji** dalje uređuje urbanističko planiranje i gradnju. **Zakon o stanovanju i održavanju zgrada iz 2016. godine** (kao i Zakon o socijalnoj zaštiti) prepoznaje Rome kao naročito osetljivu grupu koja treba da bude prioritet u socijalnom stanovanju.

3.3 Ključne prioritetne oblasti

U svrhe ove analize koja se bavi integracijom Roma u vodeće politike, utvrđene su četiri ključne prioritetne oblasti: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stanovanje. Međutim, više pitanja je prepoznato kao važna interdisciplinarna pitanja. Ključni preduslovi za sprovođenje svih ostalih politika integracije su aktivnosti i politike lokalnog upisa u matične knjige i izdavanje ličnih dokumenata pripadnicima romske zajednice. Uz to, postoje politike namenjene ovom pitanju na širem planu, kao što je uvođenje romskih koordinatora i jedinica mobilnih timova na lokalnom nivou, kao i drugih formalnih i neformalnih instituta koji obuhvataju više pitanja od značaja za ovu analizu.

Znatnim naporima Vlade i raznih međunarodnih institucija i organizacija civilnog društva poslednjih godina, broj neupisanih Roma bez dokumenata pod rizikom od apatridije opao je sa 30 000 na ispod 1 000, a procenjuje se da danas nema više od 700 Roma bez izvoda iz matične knjige rođenih. Imajući u vidu da su upis i identifikaciona dokumenta preduslov za pristup javnim uslugama i mnogim beneficijama, ovaj napredak je doveo do krupnog boljitka u uslovima življenja novoupisanih Roma. To je omogućila i značajna posvećenost Vlade da prilagodi više zakonskih dokumenata da bi omogućila lakše modalitete upisa i sticanja ličnih dokumenata.

Značajan trud Vlade i civilnog društva imao je efekte u mnogim oblastima integracije Roma poslednjih godina, kao što je porast broja vakcinisane romske dece, upis romske dece u predškolske ustanove i broj onih koji imaju kartice zdravstvenog osiguranja. Dosadašnje aktivnosti realizovane od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja vode do vidljivih rezultata.

Međutim, bez jasne strukture i zalaganja relevantnih organa vlasti praćenju i sprovođenju Strategije, kao i raspodele finansijskih sredstava, teško je ostvariti većinu ovih mera.

4. OBRAZOVANJE

Obrazovanje je označeno kao jedan od glavnih prioriteta za inkluziju Roma. Imajući u vidu položaj romske zajednice u Srbiji, na osnovu prethodnih izveštaja i nalaza, jasno je da se romska zajednica suočava sa ozbiljnim pretnjama siromaštva. Obrazovanje je prepoznato kao ključan preduslov za unapređenje opšteg položaja Roma u javnom životu. Osnovno obrazovanje je obavezno, kao i pripremni predškolski programi. Međutim, romska deca se suočavaju sa ozbiljnim izazovima da bi ostvarila odgovarajuće obrazovanje. Pored suočavanja sa diskriminacijom u obrazovnom sistemu, upis dece u predškolske programe znatno je slabiji nego u opštoj populaciji. Samo 9% romske dece uzrasta 3 do 5,5 godina upisano je predškolsko obrazovanje (u poređenju sa oko 28% neromske u istom uzrastu). U naredni obavezni pripremni predškolski program upisano je samo 63% romske dece. Dalje, romska deca ne pohađaju redovno i često ranije napuštaju te programe. Deca čiji je maternji jezik romski suočavaju se sa još većim izazovima budući da je ovaj program suviše kratak da bi ovladali srpskim jezikom ili drugim jezikom na kome se odvija nastava.

Iako su primećena izvesna poboljšanja, stopa pohađanja osnovne škole romske dece u odnosu na ukupno stanovništvo i dalje je niska. Samo 67% romske dece završi osmogodišnju osnovnu školu (u poređenju sa 96% opšte populacije). Iako se broj romskih đaka u srednjim školama udvostručio proteklih godina, i dalje je veoma nizak, posebno kod devojčica. Procenat Roma koji završe tercijarno obrazovanje je samo 1% (a u ukupnoj populaciji 16%). Oko 7% romske dece pogođeno je segregacijom u školi i Romi su i dalje previše zastupljeni u specijalnim školama, često usled nedovoljnog poznavanja jezika na kome se odvija nastava. Situacija sa onima koji žive u supstandardnim naseljima je još teža. Takođe, roditelji dece su važan činilac obrazovnog uspeha deteta za redovno pohađanje nastave, što je uostalom definisano o *Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*.

Svi ovi faktori prepoznati su u relevantnim strategijama i planovima kao faktori kojima se treba pozabaviti. Međutim, postoje očigledna neslaganja između strateških okvira, relevantnih zakonskih rešenja i primene u praksi.

Strategija obrazovanja i njen Akcioni plan jasno ističu razvoj obrazovanja manjina putem nastave i učenja na njihovim maternjim jezicima. Strategija dalje naglašava potrebu za primenom relevantnih zakona da bi se obezbedilo puno prisustvo obrazovnih ciljeva u Strategiji. Strategija za obrazovanje odraslih prepoznaje neophodnost da se odgovori na potrebe osetljivih grupa, naročito putem programa za Rome.

Postoji više prepreka koje sprečavaju uspešno sprovođenje strateških ciljeva za integraciju romske zajednice. Pored systemske diskriminacije, koju romska zajednica doživljava u institucijama, segregirani način života u supstandardnim naseljima, opšte siromaštvo i rano napuštanje obrazovnog sistema, jezička barijera i nedostatak novca za udžbenike, odeću i slično, zakonska rešenja ne deluju dovoljna za znatno poboljšanje preduslova ravnopravnosti u obrazovanju.

Iako zakoni propisuju da su prioritet deca iz osetljivih grupa u upisu u predškolske ustanove i obavezni pripremni predškolski program i osnovno obrazovanje, broj romske dece koja su upisana i redovno prisutna u školama i vrtićima pokazuje da to nije dovoljno. Međutim, treba konstatovati da je uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja imalo pozitivan efekat na povećanje upisa romske dece u predškolske ustanove i osnovne škole. Glavno pitanje ostaje to što **nema dovoljno objekata u blizini romskih naselja, niti adekvatnog prevoza, a ni kvalitetnog kadra za rad sa osetljivim grupama dece.**

Druga značajna prepreka je da romska deca koja žive u lošim uslovima, obično u supstandardnim naseljima, imaju nezadovoljavajuće znanje o većinskom jeziku koji se koristi u nastavi. To je dovelo do prakse da se veliki broj romske dece smešta u odeljenja dece sa invaliditetom (30% romske dece). Slabo poznavanje srpskog jezika takođe je pod uticajem nedovoljnog truda nastavnika i specijalizovanih nastavnika jezika. Uz to, neki elementi u udžbenicima još uvek koriste stereotipe o romskoj zajednici. To jača stereotipe i stvara stigmatizaciju romske dece u školama, što ih sprečava da steknu odgovarajuće veštine i ostvare ciljeve učenja planirane za njihov uzrast. Dodatan problem koji poslednjih godina postaje vidljiv (iako još uvek u malo broju slučajeva) je formiranje segregiranih grupa dece u vrtićima ili školama, usled činjenice da mnogi roditelji neromske dece šalju decu u druge škole da bi избегli mešovite grupe sa većinski romskim đacima.

Zakon propisuje nastavu na manjinskom jeziku i, precizira jedan predmet o manjinskom jeziku i kulturi. Međutim, u pogledu romske manjine, sprovođenje ove mere je relativno slabo (u samo 75 škola u Srbiji) usled nedostatka profesionalnih nastavnika za ovaj predmet kao i kapaciteta obrazovnih institucija. Predmet romski jezik i kultura postoji u samo 22 škole u Srbiji. Potrebni su dalji naponi da se obrazuju novi nastavnici koji govore romski jezik i koji bi se obučili za ovaj predmet.

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja ima zadovoljavajuću saradnju sa sadašnjim sazivom Nacionalnog saveta romske manjine. Pored Ministarstva, Nacionalni savet svoje nadležnosti u pogledu informisanja i animiranja roditelja da se deca uključe u izborni program Romski jezik sa elementima kulture nije u potpunosti iskoristio. Takođe, obrazovanje kadra koji predaje ovaj izborni program rešava se kroz Centar za stručno usavršavanje i evaluaciju Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
Operativni cilj 1: Omogućiti ravnopravan tretman romske dece od rođenja radi ranog razvoja i učenja kako bi bili spremni za obavezno školovanje.	Strategija razvoja obrazovanja do 2020 propisuje više poslova na razvoju obrazovanja manjina. To uključuje nastavu na jeziku manjina i učenja jezika manjina, kao i više mera za sve faze školovanja.	Zakon o predškolskom obrazovanju propisuje obrazovanje manjina o manjinskom jeziku i kulturi, i utvrđuje ulogu pedagoških asistentata. Zakon o osnovama obrazovnog sistema propisuje uslove za potvrdu poznavanja romskog jezika, a ako je obrazovanje na jeziku manjine propisuje obavezne časove srpskog. Zabranjuje sve vidove diskriminacije i uređuje obrazovanje manjina i učešće u Nacionalnom prosvetnom savetu za predstavnike NSNM.	U okviru Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, postoji Grupa za obrazovanje manjina, socijalnu inkluziju i zaštitu od nasilja i diskriminacije (7 zaposlenih). Pedagoški asistenti su sistematizovani ali i dalje ne u potpunosti održivi usled nejasnog radnog mesta i opisa posla (Ministarstvo prosvete radi na tome). Nedostatak adekvatnog kadra (nastavnika) i broja vrtića, koji bi mogli da obezbede predškolski program u blizini romskih naselja, i dalje je prepreka.
Operativni cilj 2: Omogućiti odgovarajuće osnovno i srednje obrazovanje romske dece, delotvorno sprečavanje ranog napuštanja školovanja i dodatnu podršku do kraja njihovog srednjeg obrazovanja.		Zakon o osnovnom obrazovanju propisuje obavezni predškolski program i osnovno obrazovanje za sve i definiše obrazovanje o manjinskim jezicima i kulturi. Zakon o udžbenicima uređuje objavljivanje udžbenika na jezicima manjina i ulogu NSNM. Zakon o srednjem obrazovanju uređuje obrazovanje o manjinskom jeziku i kulturi i ulogu NSNM. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja usvojilo je Pravilnik o upisu u srednje škole koji uključuje procedure za sprovođenje afirmativnih mera za Rome.	Obavezno predškolsko i osnovno obrazovanje imaju pozitivan uticaj na broj upisane romske dece. Postoji potreba za istrajnijim naporima škola, lokalnih samouprava, socijalnih službi, zdravstvenih medijatora, pedagoških asistenata, itd. Obezbediti prevoz i finansijsku podršku po potrebi. Podela besplatnih udžbenika za romsku decu bila je dobra inicijativa, koja sada zavisi od jedinica lokalnih samoprava. Udžbenici se štampaju i koriste, ali samo 10% romske dece je imalo priliku da uči predmet „Romski jezik sa elementima kulture“.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
		<p>Zakon o dualnom obrazovanju propisuje obavezu poslodavca da obezbedi školovanje/ rad na manjinskom jeziku.</p>	<p>Afirmativne mere uvedene su za Rome prilikom konkurisanja za srednje škole. Spiskove formira Nacionalni savet nacionalne manjine i odobrava Kancelarija za ljudska i manjinska prava pre dostavljanja Ministarstvu prosvete.</p> <p>Stipendije za romske đake u srednjim školama dobar su metod u zavisnosti od finansijskih sredstava koja obezbeđuju lokalna samoprava, donatori, OCD, itd.</p> <p>Prosvetni inspektori treba da odmah postupe u slučaju odsustvovanja iz škole.</p>
<p>Operativni cilj 3: Obezbediti delotvoran i efikasan mehanizam za prepoznavanje diskriminacije prema Romima, sprečavanje i intervenciju.</p>	<p>Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije prepoznaje Rome kao osetljivu grupu i propisuje odgovarajuće mere.</p> <p>Strategija rodne ravnopravnosti 2016-2020 prepoznaje romske žene i devojčice kao potencijalne žrtve višestruke diskriminacije.</p>	<p>Zakon o zabrani diskriminacije u Republici Srbiji uređuje opšta pitanja diskriminacije.</p> <p>Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći propisuje besplatnu pravnu pomoć deci, žrtvama nasilja u porodici, žrtvama trgovine ljudima, izbeglicama i IRL, licima sa invaliditetom, deložiranim, smeštenim u institucije, itd. Ministarstvo prosvete usvojilo je Pravilnik o postupanju u slučaju diskriminacije u školama 2018. godine. Njime se određuju mere protiv diskriminacije i segregacije.</p>	<p>Poverenik za zaštitu ravnopravnosti bavi se slučajevima diskriminacije.</p> <p>Centralni ili lokalni ombudsmeni (Zaštitnik građana) bave se zaštitom prava manjina i dece kroz kontrolu javnih službi.</p> <p>Nacionalni savet romske manjine bavi se obrazovanjem romske manjine.</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
<p>Operativni cilj 4: Obezbediti uslove za izražavanje identiteta, zaštitu manjinskog jezika i kulture i ostvarenje svih manjinskih prava u obrazovanju Roma.</p>		<p>Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina štiti manjine od svakog vida diskriminacije, uređuje obrazovanje na manjinskom jeziku i ulogu NSNM u obrazovnim programima.</p> <p>Odluka o standardizaciji romskog jezika usvojena je na rosmkom NSNM 2014. godine.</p> <p>Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina bliže određuje ulogu i mandat NSNM u obrazovanju, kulturi i službenoj upotrebi manjinskog jezika.</p> <p>Zakon o zaposlenima u javnom sektoru daje prednost romskim kandidatima sa istim kvalifikacijama.</p>	<p>Nastava u školama još nije organizovana na romskoj jeziku, usled nedostatka adekvatnog osoblja i literature (udžbenika).</p> <p>Predmet Romski jezik uveden je na beogradskom Filološkom fakultetu, gde je 50 osoba steklo potvrdu o poznavanju jezika. Međutim, usled budžetskih ograničenja, taj kurs se više ne drži. Viša pedagoška škola u Vršcu još uvek organizuje tečajeve romskog jezika.</p> <p>Romske studije kao predmet privremeno su uvedene na Univerzitetu u Novom Sadu.</p> <p>Romski NSNM ima mandat da promovise i štiti romsku kulturu i jezik.</p> <p>Još uvek nema dovoljno romskih nastavnika u obrazovnom sistemu.</p> <p>Nekoliko romskih OCD radi na promovisanju romske kulture i jezika.</p> <p>Ministarstvo kulture finansira projekte za manjine.</p>
<p>Operativni cilj 5: Povećan broj romskih đaka i obrazovanja Roma u oblastima od posebnog značaja za romsku zajednicu.</p>		<p>Zakon o visokom obrazovanju uređuje visoko obrazovanje na manjinskom jeziku i ulogu NSNM.</p>	<p>Fakulteti uvode afirmativne mere za upis romskih studenata.</p> <p>Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja obezbeđuje lakše uslove po kojima studenti ostvaruju pravo na stipendije, studentske kredite, obroke i smeštaj.</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
		Zakon o učeničkom i studentskom standardu predviđa lakše uslove za romske studente kao osetljivu zajednicu u dobijanju smeštaja i ishrane u univerzitetskim objektima i studentskih kredita.	Lokalna samouprava, Fond za obrazovanje Roma i drugi donatori obezbeđuju više stipendija za romske studente.
Operativni cilj 6: Obezbediti adekvatno osnovno i srednje obrazovanje mladih i odraslih Roma bez prethodnog obrazovanja ili onih koji su prerano napustili obrazovni sistem i kako bi se obezbedila podrška da završe školovanje i steknu kvalifikacije za zaposlenje.	Strategija karijernog vođenja i savetovanja u Republici Srbiji ne ističe Rome niti bilo koju osetljivu grupu. Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji utvrđuje potrebu za izradu specijalnih programa za Rome.	Zakon o obrazovanju odraslih uređuje obrazovanje na jezicima manjina i ulogu NSNM u nadzoru.	Postojeća mreža osnovnih i srednjih škola i dalje je nedovoljna za obezbeđivanje obrazovanja većeg broja odraslih Roma. Andragoški asistenti , isto kao i pedagoški angažovani su i zakonom predviđeni, ali još uvek je potreban veći broj kvalifikovanog osoblja i treba bolje definisati uslove za ovaj posao. Nacionalna služba za zapošljavanje organizuje kurseve za zapošljavanje, ali nema podataka o Romima.

Analiza postojećih ključnih politika

Obrazovne politike obuhvataju integraciju Roma u obrazovni sistem na svim nivoima. Međutim, još uvek ima mesta za značajan napredak na nivou celokupnog proseka. Ukupna obrazovna politika Srbije je da poboljša procenat pismenih građana i da poboljša obrazovanje na svim nivoima. Napori usmereni ka romskoj populaciji kao najosetljivijoj grupi u tom pogledu postigli su značajno poboljšanje ukupnog proseka. U tom pogledu postoji **potrebno je uložiti znatne napore u obrazovanju odraslih, kao i u mogućnostima dodatnog obrazovanja za decu koja su rano napustila školu.**

Moguće je podeliti sve obrazovne politike u Srbiji na tri glavne poruke: unapređenje opšteg obrazovanja i pismenosti, zaštita manjinskog jezika i kulture, i jednakost i zabrana diskriminacije u obrazovnom sistemu.

Unapređenje celokupnog obrazovanja i pismenosti nacije, kako je već ranije navedeno, u tesnoj je vezi sa poboljšanjem obrazovanja i pismenosti romskog stanovništva. Ostvareni su značajni rezultati u tom pogledu, i uz Vladinu i uz pomoć nevladinih i međunarodnih organizacija. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, zajedno sa Grupom za manjinsko obrazovanje, socijalnu inkluziju i zaštitu od nasilja i diskriminacije koja postoji u okviru Ministarstva, ključna je centralna institucija nadležna za ovu politiku.

Strategija razvoja obrazovanja do 2020 predviđa više zadataka za razvoj obrazovanja u odnosu na manjine, kroz institucije na manjinskom jeziku i učenjem manjinskog jezika, kao i nizom mera za sve faze obrazovanja. Jedan od ključnih rezultata i izmena politike ostvareni su Zakonom o osnovnom obrazovanju, koji predviđa obavezan predškolski program i osnovno obrazovanje za sve. Ovo je imalo značajan napredak u povećanju broja romske dece u predškolskom obrazovanju, što je dalje uticalo na upis većeg broja romske dece u osnovne škole, kao i na opšte poboljšanje nivoa obrazovanja. Što se tiče srednjoškolskog obrazovanja, Ministarstvo je najpre usvojilo Pravilnik o upisu učenika u srednju školu, sa postupkom za sprovođenje afirmativnih mera za Rome, dajući bolji pravni okvir za sprovođenje ove mere. Pravilnik koji definiše afirmativnu meru upisa u srednju školu usvojen još 2016. godine, a potom postao i deo opšteg pravilnika koji se bavi pitanjima upisa u srednju školu. Ova mera podrške datira još iz 2005. godine.

Međutim, treba primetiti da još uvek treba organizovati niz mera. Prepreke u sprovođenju obrazovnih politika povezane su sa opštim siromaštvom romske populacije koje se odražava na njihov opšti položaj u društvu. Postoji mnogo faktora rizika od preranog napuštanja školovanja (loši uslovi života, maloletnički brakovi, dečiji rad, itd.), ali kod javnih politika postoji nedostatak finansijskih i ljudskih resursa za uspešno sprovođenje svih potrebnih aktivnosti. Rad pedagoških asistenata koji su sistematizovani i javno prepoznati kao vitalni za romsku zajednicu, ali još uvek nije u potpunosti održiv zbog nejasnog radnog mesta i opisa poslova. Kod predškolskog obrazovanja, jasno je da postoji nedostatak adekvatnog osoblja (nastavnika) i nedostatak prostorija da bi se organizovali programi predškolskih programa u blizini romskih naselja. Pored toga, potrebna su finansijska sredstva Vlade i lokalnih samouprava da bi se obezbedio prevoz, stipendije, obroci i školski pribor za decu. Postupci sprovođenja afirmativnih mera za upis romskih đaka u srednje škole i na fakultete mogli bi se poboljšati da bi se proces korigovao i postao transparentniji i nepristrasniji. Uz to, prosvetni inspektori i drugi organi treba da postupaju bez odlaganja u slučaju odsustvovanja iz škole. Kod obrazovanja odraslih, slično tome, postoji potreba za dodatnim osobljem, andragoškim asistentima, školama za obrazovanje odraslih i odgovarajuća finansijska sredstva.

Zaštita manjinskog jezika i kulture zavisi od uspešnog sprovođenja postojećeg strateškog i zakonodavnog okvira za manjine. Daje dobru osnovu za sprovođenje obrazovanja o romskom jeziku i kulturi. Svi zakoni u vezi sa obrazovanjem predviđaju obrazovanje na manjinskom jeziku i o elementima manjinske kulture. Na inicijativu Nacionalnog saveta Romske manjine razmatrana je sistematizacija romskog jezika.

Međutim, postoji još niz prepreka koje sprečavaju sprovođenje postojećih politika. Usled neodrživih programa na nivou univerziteta, nema dovoljno sertifikovanih nastavnika romskog jezika i elemenata kulture. Ovo pitanje povezano je i sa nedostatkom finansijskih sredstava za takve programe i angažovanja nastavnika u školama gde je moguće organizovati te časove. Čak i kod štampanih udžbenika, samo 10% Roma imalo je priliku da pohađa predmet „Romski jezik sa elementima kulture“.

Ravnopravnost i zabrana diskriminacije u obrazovnom sistemu opšta je politika Vlade Srbije. Zakon o osnovama obrazovanja i vaspitanja, kao i drugi zakonski dokumenti zabranjuje svaki vid diskriminacije u Srbiji. Uprkos javnoj politici, u stvarnosti postoje izazovi u punom sprovođenju mera. Kao što je već navedeno, ima slučajeva kada može doći do nenamerne segregacije romske dece u školama, čak i uz postojeći pravni okvir, koji zapravo nastoji da to spreči. Postojeće institucije za zabranu diskriminacije treba da smesta reaguju i upozore na moguću segregaciju ili diskriminaciju. Sve relevantne centralne i lokalne institucije treba da jačaju napore ka unapređenju postojećih uslova u obrazovnim institucijama (objekti, osoblje, programi, pristupačnosti itd.).

Uspešne glavne aktivnosti

Na polju obrazovanja ima puno primera dobre prakse koji se mogu dalje istraživati i promovisati. S obzirom na naročito nizak životni standard većine u romskoj zajednici, čak i mala materijalna podrška deci školskog uzrasta koju obično obezbeđuju donatori od velikog je značaja u sprečavanju ranog napuštanja školovanja. U saradnji sa Ministarstvom prosvete, civilno društvo i međunarodne organizacije uspevali su da obezbede **stipendije** za učenike, koje su im omogućile da redovno pohađaju nastavu. Ovakva vrsta podrške treba da bude strateške prirode i procedure treba da budu kratke i jasne da bi na vreme doprle do ciljne grupe.

Međutim, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja za romske đake kao osetljivu grupu daje blaže kriterijume za konkurisanje za stipendije (na osnovu potvrde Nacionalnog saveta romske manjine ili Kancelarije za inkluziju Roma). Romski studenti mogu očekivati neke povlastice i prilikom konkurisanja za studentski kredit, menzu i smeštaj u studentskim domovima. Međutim, potrebno je stalno nadzirati nagrađene studente kako bi opravdali dodeljene stipendije i redovno pohađali nastavu tokom celog školovanja. Potrebna je dodatna pomoć romskoj deci upisanoj u srednje škole u mentorstvu i praćenju.

Besplatni udžbenici i školski pribor preduslov su da bi učenici mogli da ostvare planirane ciljeve učenja. S obzirom na njihovo materijalno stanje, besplatni udžbenici i osnovni školski pribor koje obezbeđuje lokalna samouprava suštinski su vid podrške. Besplatni udžbenici uvedeni su pre više godina kao vid podrške romskoj deci, ali vremenom je ova intervencija proširena na

svu decu kojoj je potrebna ova vrsta podrške. Uz to, podrška u vidu školskog pribora i opreme koju obezbeđuju donatori u nekim slučajevima može biti od ključnog značaja u sprečavanju ranog napuštanja školovanja. Ova vrsta podrške treba dalje da se istraži i strateški planira na centralnom i lokalnom nivou.

Pedagoški asistenti su dobar primer podrške upisu romske dece u škole. U školskoj 2018/2019. godini širom Srbije angažovan je 261 pedagoški asistent. U praksi se oni prepoznaju kao najvažnija vrsta podrške i veze između romske zajednice i obrazovnog sistema. Čak i uz postojeći zakonski preduslov za uvođenje pedagoških asistenata u sistem predškolskog i školskog obrazovanja (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja) njihov status kao zaposlenih nije rešen (sistemizovan) niti održiv, jer kriterijumi izbora nisu utvrđeni i njihov opis poslova ostaje nejasan. Čak i bez tih prepreka postoji zabrana zapošljavanja u javnom sektoru (koja i pored toga što je privremena mera, još uvek je na snazi).

Afirmativne mere uvedene su u obrazovni sistem da bi se povećao broj romskih srednjoškolaca i studenata. Ova vrsta podrške ima zakonsko utemeljenje u Ustavu i relevantnih zakonima, ali još uvek postoji potreba za jasno određenim kriterijumima izbora, promovisanjem ove mere i adekvatnog praćenja uspeha upisanih romskih đaka. Ovom merom, đaci mogu da konkurišu za odabrane srednje škole, a proces odabira vodi Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, zajedno sa Kancelarijom za ljudska i manjinska prava i Romskim nacionalnim savetom. Upis na državne univerzitete vode univerziteti i druge visokoškolske ustanove. Romski nacionalni savet izdaje potvrde pripadnicima romske manjine, što bi se u pravnom smislu moglo smatrati upitnim.

5. STANOVANJE

Kako pokazuju podaci iz Strategije za socijalnu inkluziju Roma, postoji znatna razlika između uslova stanovanja kod Roma i opšte populacije u smislu kvaliteta stanovanja i standarda iskorišćenosti prostora, kvaliteta i bezbednosti stambenih jedinica, priključaka na osnovnu infrastrukturu, pristupa javnim uslugama kao što su prevoz, obrazovanje i zdravstvo, itd.

Veliki procenat romske populacije živi u segregiranim naseljima sa neadekvatnim uslovima stanovanja (t.j. naselja koja ne obezbeđuju adekvatno životno okruženje pre svega sa stanovišta osnovnih zdravstvenih i bezbednosnih standarda). Mapiranje supstandardnih romskih naselja u Srbiji utvrdilo je 583 naselja kojima nedostaju neki od osnovnih standarda adekvatnog stanovanja, kao što je pristup pijaćoj vodi, pristup sanitarijama i ostaloj osnovnoj infrastrukturi (struja, putevi, itd.), adekvatan strukturni kvalitet stambenih jedinica, adekvatna gustina naseljenosti i/ili siguran ostanak rešavanjem imovinsko-pravnih pitanja. Postoji preko 65.000 Roma koji žive u takvim naseljima, skoro polovina ukupnog stanovništva koji su se na popisu iz 2011. godine izjasnili kao Romi¹.

Bez adekvatnih uslova stanovanja i življenja, veoma je teško ostvariti napredak u ostale tri prioritetne oblasti: zdravstvo, obrazovanje i zapošljavanje Roma, pa se stanovanje može posmatrati kao stub socijalne inkluzije Roma u Srbiji. Kao što se može videti iz analize koja sledi, ovo je prepoznato na nivou politika i regulatornih dokumenata.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
<p>Operativni cilj I: Obezbeđenje programskih preduslova vezanih za informacije za unapređenje uslova stanovanja Roma i Romkinja</p>	<p>Strategija socijalnog stanovanja (istekla u 2015.) <i>(Napomena: Strategija je programirana da traje do 2015, ali ostaje na snazi kao važeći dokument do zvaničnog usvajanja novog strateškog dokumenta - Nacionalne strategije stanovanja, koja je trenutno u izradi)</i></p> <p>Cilj I: unapređeni i razvijeni novi instrumenti za socijalno stanovanje, uključujući stabilne izvore finansiranja, efikasan pravni i normativni okvir, kao i formiranje novih i unapređenje postojećih institucija.</p>	<p>Zakon o planiranju i gradnji Zakon predviđa formiranje Centralnog registra planskih dokumenata, koji treba da omogući stavljanje na uvid javnosti svih prostornih i urbanističkih planova putem interneta.</p>	<p>Centralni nivo: Republička agencija za stanovanje rasformirana je 2016. godine, u skladu sa Zakonom o planiranju i gradnji i održavanju zgrada. U okviru Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, Odeljenje za politiku stanovanja ima samo 4 zaposlenih.</p>

¹ Đorđević, A. 2017. Podstandardna romska naselja u Srbiji: Pregled podataka iz Geografskog Informacionog Sistema za 2016. godinu. OEBS: Beograd.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
	<p>Mera 1.1.2 predviđa izradu istraživačke i informacione baze o stanovanju uopšte.</p> <p>Nacionalna strategija stanovanja (Izrađen je nacrt strategije tokom 2018. i 2019. godine, i čeka se zvanično usvajanje. Do trenutka usvajanja, Strategija socijalnog stanovanja je i dalje na snazi kao krovni strateški dokument za stambenu politiku u Republici Srbiji)</p> <p>Strategija održivog urbanog razvoja Srbije</p> <p>Strategija prostornog razvoja Srbije 2009 - 2020</p>		<p>Takođe, sistematizacija i institucionalna reorganizacija veoma su česte u Ministarstvu građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture (MGSI), što podrazumeva i česte promene jedinice za stanovanje u smislu osoblja, broja ljudi i opsega nadležnosti (promena iz odeljenja u odsek, tim, itd.)</p> <p>Veoma slaba stopa sprovođenja Strategije socijalnog stanovanja (istekla 2015.).</p> <p>Geografski informacioni sistem (GIS) za praćenje situacije u supstandardnim romskih naseljima tokom 2015. i 2016. godine mapirao je sva supstandardna romska naselja u Srbiji, a Sistem je funkcionalan i u vlasništvu Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, instaliran u prostorijama Tima za stanovanje. Međutim, usled čestih promena osoblja, članovi tima nisu adekvatno obučeni za korišćenje GIS-a.</p>
<p>Operativni plan 2: Stvoriti uslove prostornog planiranja radi unapređenja uslova stanovanja u održivim romskim naseljima.</p>	<p>Strategija održivog urbanog razvoja Srbije</p> <p>Strategija prostornog razvoja Srbije 2009 – 2020.</p> <p>Strategija socijalnog stanovanja (istekla u 2015.)</p>	<p>Zakon o planiranju i gradnji Zakon predviđa izradu Detaljnih urbanističkih planova za neformalna naselja i zone urbanističke revitalizacije (oba mogu biti od značaja za romska naselja)</p>	<p>Lokalni nivo: Sistem lokalnih agencija za stanovanje takođe se smanjuje. Trenutno one postoje u oko 10 opština, nekoliko agencija je ugašeno, a nekoliko transformisano u lokalna javna preduzeća.</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
	<p>Cilj 7: Unapređenje uslova stanovanja za stanovnike supstandardnih naselja.</p> <p>Mera 7.1: Planski propisi o supstandardnim naseljima</p> <p>Nacionalna strategija stanovanja</p>	<p>Zakon o legalizaciji</p>	<p>Zakon o stanovanju i održavanju zgrada predviđa izgradnju kapaciteta za bavljenje politikom stanovanja na lokalnom nivou, kroz formiranje specijalizovanih organizacija za stanovanje (agencije za stanovanje ili drugi vid organizacije) i izradu lokalnih strategija stanovanja. To treba da pozitivno utiče i na politike stanovanja Roma.</p>
	<p>Operativni cilj 3: Kreativni normativni preduslovi za rešavanje imovinsko-pravnog statusa brojnih objekata u održivim romskim naseljima sa krajnjim ciljem legalizacije i unapređenja stambenih objekata u tim naseljima.</p>		<p>Kapaciteti za politiku stanovanja u lokalnim upravama takođe su veoma ograničeni. U većini slučajeva, politika stanovanja je u nadležnosti odeljenja koja se bave i komunalnim pitanjima, infrastrukturom, urbanizmom, itd. U većim gradovima lokalna uprava ima sekretarijat za stanovanje, ali u većini slučajeva samo je nekoliko zaposlenih, što je nedovoljno za sveobuhvatno bavljenje pitanjima stanovanja na gradskom nivou.</p>
<p>Operativni cilj 4: Unapređenje javne infrastrukture u romskim naseljima.</p>	<p>Strategija socijalnog stanovanja</p> <p>Cilj 7: Unapređeni uslovi stanovanja za stanovnike supstandardnih naselja.</p> <p>Mera 7.2: Unapređenje infrastrukture u supstandardnim naseljima.</p>		

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
Operativni cilj 5: Unapređenje standarda stanovanja	Strategija socijalnog stanovanja (istekla u 2015.) Mera 7.3: Unapređenje uslova stanovanja u supstandardnim naseljima.	Zakon o stanovanju i održavanju zgrada Zakon utvrđuje adekvatne standarde stanovanja.	U smislu „čvrstih“ kapaciteta na lokalnom nivou, broj javnih stambenih jedinica je zanemarljiv, u proseku samo oko 1% od ukupnog stambenog fonda. Bez znatnog broja javnih stambenih jedinica, lokalnim samoupravama je teško da vode efikasnu stambenu politiku i rešavaju probleme stanovanja osetljivih grupa, među kojima ima veliki broj romskih porodica.
Operativni cilj 6: Sprovesti programe izgradnje jedinica za socijalno stanovanje.	Strategija socijalnog stanovanja (istekla u 2015.) Nacionalna strategija stanovanja	Zakon o stanovanju i održavanju zgrada Zakon deviniše različite vrste programa podrške, od unapređenja postojećih supstandardnih stambenih jedinica do raznih programa socijalnog stanovanja	
Operativni cilj 7: Definicija i primena relevantnih međunarodnih standarda u pogledu deložacije neodrživih supstandardnih naselja.		Zakon o stanovanju i održavanju zgrada Zakon stvara uslove za preseljenje supstandardnih naselja u skladu sa međunarodnim standardima.	
Operativni cilj 8: Podizanje kulturnih standarda romskog stanovništva, ekonomsko osnaživanje i očuvanje etničkog identiteta.			

Analiza postojećih glavnih politika

U oblasti politike stanovanja za romsku populaciju, izdvajaju se tri glavni pravci politika stanovanja Roma:

- › Unapređenje postojećih supstandardnih romskih naselja za puno dostizanje standarda stanovanja;
- › Preseljenje naselja koja su neodrživa, u skladu sa međunarodnim procedurama, i inkluzija Roma u programe javnog stanovanja;
- › Oslanjanje na informacionu bazu o romskom stanovanju kao i specifičnostima kulturnih standarda Roma.

Svaka politika koja se tiče stanovanja, predviđena *Nacionalnom strategijom za inkluziju Roma*, ostvarila je napredak tokom poslednjih godina, iako svaka ima određena uska grla.

Tokom poslednjih 5 do 10 godina, došlo je do pozitivnih promena u okviru strategija i zakonodavnog okvira, tako da su svaki strateški cilj i politika u vezi sa stanovanjem koju propisuje Strategija za inkluziju Roma relativno dobro obuhvaćeni strategijama koje se bave specifičnim oblastima povezanim sa stanovanjem, kao i relevantnim zakonima i drugim pravnim dokumentima.

Uska grla u vezi sa stanovanjem uglavnom su u oblasti institucionalnih, ljudskih i finansijskih kapaciteta, što je definitivno oblast gde su u budućnosti potrebna poboljšanja da bi politike stanovanja koje se tiču Roma, ali i ostalih osetljivih grupa, bile efikasne i delotvorne.

Pravci politike **Unapređenje supstandardnih romskih naselja** odnosi se na preduslove u prostornom planiranju, stvaranje normativnih preduslova za rešavanje imovinsko-pravnih pitanja, unapređenje javne infrastrukture i opšte poboljšanje standarda za Rome koji žive u supstandardnim naseljima.

Ovaj tok politike u potpunosti je pokriven strategijama. Istekla *Strategija socijalnog stanovanja*, *Nacionalna strategija stanovanja*, *Strategija prostornog razvoja* i *Strategija održivog urbanog razvoja* sve sadrže kao važno pitanje regularizaciju/unapređenje/poboljšanje supstandardnih romskih naselja i rešavanje imovinsko-pravnog statusa.

Za izradu urbanističkih/prostornih planova za supstandardna naselja, Zakon o planiranju i gradnji, kao glavni pravni dokument za prostorno i urbanističko planiranje, propisuje izradu Detaljnih urbanističkih planova (DUP) za neformalna naselja i zone urbane revitalizacije, što se takođe odnosi na veliki broj supstandardnih romskih naselja. Jedno moguće usko grlo ovde je to što je izrada DUP-a često veoma skupa i zahteva veoma dugotrajan i složen postupak, a praktična

iskustva iz brojnih programa koje je finansirala IPA (Instrument za pretpristupnu pomoć) pokazuju da nisu uvek neophodni, kao i da Detaljni regulacioni planovi (DRP, koji su jeftiniji, jednostavniji i lakši za izradu i sprovođenje) mogu biti adekvatni za brojna naselja².

U smislu institucionalnih kapaciteta, lokalne uprave su ključni akteri budući da su planovi u potpunosti u njihovoj nadležnosti. Postoje tri glavna pitanja koja često stvaraju uska grla sprovođenju ovog toka politike: nedostatak finansija, nedostatak institucionalnih kapaciteta (lokalni biro i zavodi) i nedostatak adekvatno obučenog osoblja.

Nedostatak finansijskih sredstava lako se primećuje činjenica da urbanistički planovi putem IPA projekata, koji obično koštaju oko 10.000 evra po planu, predstavlja značajan doprinos lokalnim vladama čak i u srpskim gradovima srednje veličine. Bez spoljnog finansiranja, mnoge opštine ne bi mogle da izrade ove planove.

U pogledu institucionalnih kapaciteta, nakon izmena i dopuna Zakona o planiranju i gradnji, većina lokalnih urbanističkih preduzeća je ugašeno. Sada postoje samo zavodi za urbanizam u velikim gradovima kao što su Beograd, Novi Sad, Niš ili Kragujevac, a opštine moraju da angažuju privatne urbanističke biroje preko tenderskog postupka. Budući da je izrada urbanističkih planova za supstandardna naselja veoma složen proces, znatno se razlikuje od „običnih“ urbanističkih planova za stambene ili poslovne četvrti u gradovima i zahteva mnogo veću posvećenost vremena, mnogo rada na terenu, učešće lokalne zajednice mnogo veće nego u uobičajenim procedurama (samo komentari o predlogu plana tokom zvaničnog predstavljanja plana), obično nije atraktivna privatnim urbanističkim preduzećima, a veoma često je i skuplja kada je naručuje lokalna samouprava.

Takođe, **specifičnost izrade urbanističkog plana za supstandardno naselje** zahteva poseban skup veština nego kod urbanista, koji uglavnom za to nisu obučeni. To predstavlja ozbiljan problem na nivou sprovođenja projekta na terenu, budući da samo nekoliko urbanista i arhitekata u Srbiji ima iskustvo sa tim pitanjima. Poslednjih godina, **postepeno se povećalo sprovođenje IPA projekata** kao odgovor na sve veći broj urbanističkih planova razvijenih i usvojenih za supstandardna romska naselja. Ipak, deluje neophodno da se stvori odgovarajuća institucionalna struktura za te planere u vidu neprofitnih urbanističkih firmi, kao što su bili lokalni zavodi za urbanizam koji su do nedavno postojali.

Rešavanje imovinsko-pravnih odnosa je najsporija grupa aktivnosti koje se sprovode. Glavni razlog je u tome što dolazi na kraju dugog niza aktivnosti koje se moraju sprovesti pre nego što rešavanje imovinsko-pravnih pitanja i legalizacija pojedinačnih stambenih jedinica budu mogući.

² Carpino, L., Žerjav, B., Divjak, L. i Nikolić, P. (ur.) 2016. Urbanistički planovi za supstandardna romska naselja. OEBS: Beograd.

Prvo usko grlo ovde javlja se na nivou okvira za legalizaciju. *Zakon o legalizaciji*, u jednom od prvih stavova, navodi da stambene jedinice koje nisu izgrađene od odgovarajućih materijala ili tehnikama gradnje, te ne pružaju bezbednost svojim stanarima, ne mogu da se legalizuju, što većinu kuća najosetljivije romske populacije isključuje iz postupka legalizacije. To znači da se pojedinačne stambene jedinice mogu legalizovati samo nakon usvajanja adekvatnih urbanističkih planova, praćenih planovima podele parcela, a potom i izgradnje celokupne potrebne infrastrukture i, na kraju, pojedinačne stambene jedinice su unapređene do ispunjavanja propisanih standarda gradnje. Ovaj ionako složen postupak dodatno komplikuje činjenica da ima bezbroj različitih slučajeva u supstandardnim naseljima u vezi sa vlasništvom nad zemljištem, lokacijom naselja, zoniranjem zemljišta, itd. tako da gotovo svako naselje predstavlja jedinstven slučaj i zahteva različitu proceduru rešavanja imovinsko-pravnih pitanja.

Zakon ne razlikuje po postupku i troškovima legalizaciju za gradnju iz nužde (siromašne porodice, izbeglice, IRL, Romi, itd.) i onih koji grade iz „oportunističkih“ razloga. To pogađa romske porodice, koje ne mogu da priušte troškove legalizacije ni kada su im kuće spremne za legalizaciju.

Izmene i dopune Zakona o legalizaciji iz 2018. godine propisuju da stambene jedinice koje nisu legalizovane ne mogu da se priključe na javnu infrastrukturu (vodovod, kanalizacija, elektromreža, centralno grejanje, itd). Prethodno su neformalne/nelegalne kuće mogle da se povežu na infrastrukturu uz dokaz da je podnet zahtev za legalizaciju, tj. da je proces legalizacije uspešno završen. To može da stvara probleme u supstandardnim romskim naseljima jer velika većina kuća ne ispunjava kriterijume koji se tiču fizičkog/strukturnog kvaliteta koji ima veze sa kvalitetom gradnje. To znači da je najpre **neohodno poboljšati individualne kuće prema zvanično propisanim standardima, pa ih tek onda povezati sa infrastrukturom.**

Tok politike **Preseljenje supstandardnih romskih naselja** fokusiran je na dve oblasti koje treba unaprediti: izrada programa za socijalno/javno stanovanje i poštovanje relevantnih međunarodnih standarda kad je reč o deložaciji.

Prva oblast je deo opšte politike javnog stanovanja, koja je do sada u Srbiji prepoznavala Rome, izbeglice i IRL kao najosetljivije grupe i glavne korisnike programa javnog stanovanja.

Nacionalna strategija socijalnog stanovanja, je strateški dokument donet na period od 2012-2022. godine i važeći je sve do donošenja nove Nacionalne stambene strategije.

Dve komponente su ključne za bilo koju uspešnu politiku stanovanja na lokalnom nivou: „meki“ kapaciteti – institucije, finansije, ljudski resursi, itd. i „čvrsti“ kapaciteti – javni stambeni fond. Trenutno, većini opština u Srbiji nedostaje i jedno i drugo. Javni stambeni fond je ispod ili na nivou od oko 1% u velikoj većini opština, a specijalizovane

institucije za stanovanje (lokalne agencije za stanovanje ili slične organizacije) postoje u tek nekoliko njih.

Zakon o stanovanju i održavanju zgrada, međutim, predviđa potrebu za gradnjom kapaciteta za politiku stanovanja na lokalnom nivou i po njemu su instrumenti za izradu politike stanovanja na lokalnom nivou obavezni za sve opštine u Srbiji (formiranje neprofitnih agencija za stanovanje ili adekvatni kapaciteti u lokalnoj administraciji, kao i izrada i usvajanje lokalnih strategija stanovanja). **Ovaj proces je trenutno u toku**, ali je dugotrajan i zahtevan postupak.

Kad je reč o preseljenju i deložaciji, Zakon o stanovanju i održavanju zgrada definiše proces preseljenja u skladu sa međunarodnim standardima, da bi se sprečila prinudna iseljenja. Članovi koji se bave preseljenjem izrađeni su u saradnji sa međunarodnim organizacijama (OEBS, UN, Amnesty International, itd.). Oni utvrđuju slučajeve kada je preseljenje dozvoljeno, a proces preseljenja uključuje obezbeđenje adekvatnog smeštaja.

Još uvek ostaje pitanje kapaciteta lokalnih samouprava da adekvatno realizuju projekte preseljenja u skladu sa postupkom propisanim zakonom – obezbediti puno učešće korisničkih porodica, osmisliti i realizovati adekvatno stanovanje za preseljenje itd.

Izgradnja baze informacija i znanja o stanovanju Roma je oblast u kojoj je ostvaren najveći napredak. Neophodnost da se izgradi baza istraživanja, znanja i informacija za rešavanje pitanja stanovanja Roma naglašena je u svim strategijama. U *Strategiji socijalnog stanovanja*, mera 1.1.2 propisuje „*razvoj osnove za istraživanje informacije o stanovanju uopšte*”, što neminovno obuhvata i stanovanje Roma. Na sličan način će to sadržati i *Nacionalna strategija stanovanja*. **Strategija prostornog planiranja, kao i Strategija održivog urbanog razvoja takođe naglašava značaj istraživanja i prikupljanja informacija u vezi sa neformalnim i supstandardnim naseljima.**

U okviru zakonskih akata, ovu meru podržava *Zakon o planiranju i gradnji*, koji propisuje formiranje digitalnih baza podataka za urbanističke planove kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou. Centralni registar planskih dokumenata treba da sve prostorne i urbanističke planove stavi na uvid javnosti na jednom mestu. To je važno zbog stanovanja Roma, budući da većina supstandardnih romskih naselja nije adekvatno obuhvaćena urbanističkim planovima i stoga zakonski nije moguće poboljšati uslove života u njima. **Zakon o legalizaciji** takođe propisuje izradu baze podataka o nelegalnoj/neformalnoj gradnji, koja bi takođe obuhvatila veliki broj romskih stambenih jedinica.

Na nivou programa, izrada baze istraživanja, znanja i informacija važan je deo gotovo svakog projekta/programa koji se bavi stanovanjem Roma. Na primer, svaki projekat finansiran IPA sredstvima (2012, 2013, 2014, 2016) sadrži te elemente kao bitan deo aktivnosti. Ti projekti su

uglavnom zasnovani na već značajnom iskustvu, istraživanju i znanju sa prethodnih programa i projekata u vezi sa stanovanjem Roma u Srbiji od 2005. godine.

Putem projekata finansiranih iz IPA fondova, definicija *supstandardnih romskih naselja* široko je prihvaćena i trenutno se koristi za većinu programa i zvaničnih dokumenata. **Detaljna procena naselja sada je široko prihvaćena kao neophodan prvi korak u svakom projektu unapređenja uslova stanovanja Roma** (detaljna analiza psihosocijalne socioekonomske situacije u naselju na osnovu planova i aktivnosti). Ove procene su obavljene za brojna naselja i značajno doprinose osnovama znanja i informacija za buduće projekte i aktivnosti stanovanja Roma.

Kroz IPA 2012. sva supstandardna romska naselja su mapirana po prvi put u Srbiji, a podaci su korišćeni za izradu GIS-a koji pokazuje stanje stanovanja i uslova življenja u većini najsiromašnijih naselja. Sistem se koristi za izradu programa za naredne IPA projekte na osnovu činjenica i generalno planiranje na centralnom nivou u pogledu unapređenja uslova življenja za Rome. Takođe, konceptualni modeli stanovanja koji su adekvatni za sprovođenje u romskim naseljima izrađeni su na osnovu detaljne analize svih modela koji su do sada korišćeni. Modeli obuhvataju mnogo različitih situacija i daju širok spektar mogućnosti stanovanja, od gradnje iz samopomoći, preko unapređenja postojećih stambenih jedinica do različitih modela javnog/socijalnog stanovanja³.

Međutim, postoje određena uska grla u oblasti institucionalnih, ljudskih i finansijskih kapaciteta kako bi ovaj set politika bio u potpunosti delotvoran. Na centralnom nivou, gore pomenuti geografski informacioni sistem i podaci koji se odnose na mapiranje supstandardnih romskih naselja u vlasništvu su Ministarstva građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture (MGSI), gde je Odeljenje za stanovanje neposredno nadležno za njegov rad, održavanje i periodično ažuriranje. Odeljenje je u čestim promenama kadrova i nadležnosti (nekada je to bio sektor za stanovanje, pa odeljenje, a trenutno se priprema nova sistematizacija), tako da se GIS ne koristi delotvorno.

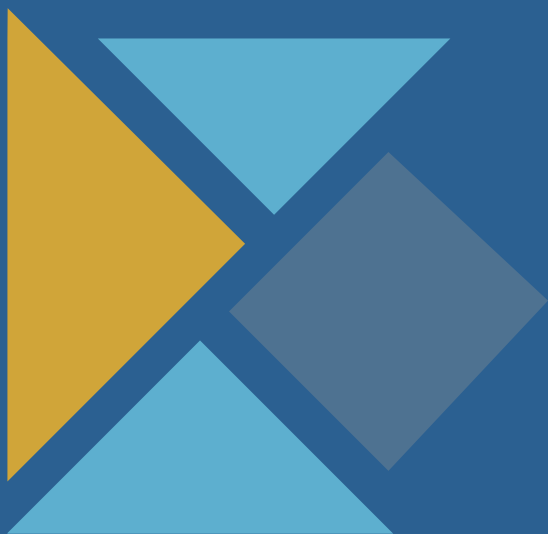
Na lokalnom nivou, sistem lokalnih agencija za stanovanje koji je postepeno građen od 2005. godine praktično je napušten, jer je većina agencija ugašena ili preregistrovana u lokalna javna preduzeća, uz znatno drugačije nadležnosti. Za ovu oblast politike važna je činjenica da je kontinuirano prikupljanje podataka, analiza i istraživanje u vezi sa stanovanjem bilo među ključnim zadacima agencija.

³ uksanović-Macura, Z. i Macura, V. 2014. Modeli stanovanja za romska naselja. OEBS: Beograd.

6. ZAPOŠLJAVANJE

Slično ostalim prioritarnim oblastima inkluzije Roma, položaj Roma u zapošljavanju takođe je mnogo lošiji nego položaj opšte populacije. Budući da je opšta situacija u pogledu zapošljavanja u Srbiji teška, Rome dodatno pogađa slab pristup tržištu rada. U relevantnim strategijama, generalno niski nivoi obrazovanja i neophodne veštine romskog stanovništva doživljavaju se kao jedna od ključnih prepreka u pristupu Roma zapošljavanju, što, opet, zahteva politike koje su tesno povezane sa obrazovanjem. Još jedna ozbiljna prepreka je diskriminacija, koja otežava pristup zapošljavanju Romima sa adekvatnim obrazovanjem i obukom.

Prema tome, politike orijentisane ka boljoj inkluziji Roma na tržištu rada fokusirane su na unapređenje situacije u ova dva segmenta, kao što i pokazuje analiza koja sledi. Dodatan tok politike je orijentisan ka naporima da se legalizuje neformalni rad koji obavljaju nisko kvalifikovani Romi, poput reciklaže otpadnog materijala, čišćenja domova, itd. kako bi im se pomoglo da uđu u zvaničan sistem zapošljavanja i time ostvare pristup penzijskom i zdravstvenom osiguranju i obezbede osnovnu sigurnost.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
<p>Operativni cilj 1: Povećati broj radno sposobnih Roma i Romkinja na formalnom tržištu rada.</p>	<p>Strategija za smanjenje siromaštva Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011 – 2020 prepoznaje romsku populaciju kao posebno osetljivu i ugroženu grupu na tržištu rada.</p> <p>Nacionalni akcioni plan zapošljavanja daje prioritet teško zapošljivim nezaposlenim licima u programima i merama aktivne politike zapošljavanja ili, za specifične kategorije, posebnim programima i merama zapošljavanja.</p>	<p>Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti prepoznaje kategoriju „teško zapošljive nezaposlene osobe” koja se suočava sa teškoćama u nalaženju zaposlenja iz zdravstvenih razloga, nedovoljnog ili neadekvatnog obrazovanja, sociodemografskih karakteristika, regionalnog ili profesionalnog nesklada između ponude i tražnje na tržištu rada, ili druge takve okolnosti – afirmativne mere.</p> <p>Zakon o radnoj evidenciji daje smernice za vođenje evidencije o zaposlenim i nezaposlenim licima.</p>	<p>Sektor za politiku zabrane diskriminacije i promociju rodne ravnopravnosti formiran 2017. godine u okviru Ministarstva rada nadležan je za praćenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Srbiji.</p> <p>Nacionalna služba za zapošljavanje i Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja nadležni su za više mera zapošljavanja osetljivih i „teško zapošljivih” osoba.</p> <p>Akcioni planovi zapošljavanja, koji se usvajaju jednom godišnje, postavljaju mere aktivne radne politike čiji je cilj unapređenje zapošljivosti pripadnika romske manjine.</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
		<p>Zakon o radu je ključan zakonodavni dokument u sektoru zapošljavanja sa uputstvima o pravima i obavezama poslodavaca i zaposlenih.</p> <p>Zakon o socio-ekonomskom savetu opisuje sastav i rad Saveta.</p>	<p>Nacionalna služba sporovodi aktivnosti u skladu sa akcionim planom zapošljavanja i cilj je uključeno veće broja lica koja su prepoznata kao kategorija teže zapošljivih, uključujući i Rome.</p>
<p>Operativni cilj 2: Sprečavati i smanjiti diskriminaciju prema Romima i Romkinjama na tržištu rada.</p>	<p>Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije prepoznaje Rome kao osetljivu grupu i propisuje odgovarajuće mere.</p> <p>Strategija rodne ravnopravnosti 2016-2020 prepoznaje romske žene i devojčice kao potencijalne žrtve višestruke diskriminacije.</p>	<p>Zakon o mirnom rešavanju sporova i Zakon o volontiranju zabranjuju svaki vid diskriminacije u organizacijama dobrovoljnog rada.</p> <p>Zakon o sprečavanju zloupotrebe rada</p>	<p>Sektor za zabranu diskriminacije i promociju rodne ravnopravnosti u okviru Ministarstva rada nadležan je za politike i mere u ovoj oblasti (fokus ovog Sektora je do sada bio na rodnoj ravnopravnosti).</p> <p>Inspekcija rada nadležna je za nadzor.</p> <p>Poverenica za zaštitu ravnopravnosti bavi se slučajevima diskriminacije.</p> <p>Centralni ili lokalni ombudsmeni (Zaštitnici građana) bave se zaštitom prava manjina kontrolom javnih službi.</p> <p>Agencija za mirno rešavanje sporova zadužena je za posredovanje i sprovođenje Zakona.</p> <p>Zaposleni u Nacionalnoj službi za zapošljavanje prilikom rada sa korisnicima usluga informišu se o Zakonu o zabrani diskriminacije.</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
			<p>Sistem za obrazovanje odraslih pruža priliku da Romi bez obrazovanja steknu srednju školsku spremu, kao i profesionalnu obuku. Nacionalna agencija za zapošljavanje podržava profesionalnu obuku na razne teme. Nema prijavljenog učešća Roma.</p> <p>Nacionalna služba za zapošljavanje u okviru aktivne politike zapošljavanja organizuje više različitih obrazovnih programa u koje se uključuje prvenstveno teže zapošljive kategorije, a koje se na godišnjem nivou definišu u akcionom planu zapošljavanja (između ostalih, Romi, žene, stariji od 50, mladi, lice bez kvalifikacija ili sa niskim kvalifikacijama). Romi kao teže zapošljiva kategorija se u najvećem procentu uključuju u program Funkcionalnog osnovnog obrazovanja odraslih iz razloga što ne poseduju svedočanstvo o završenoj osnovnoj školi. U manjem procentu, Romi učestvuju i u drugim obrazovnim programima, kao što su obuke za tržište rada, obuke za potrebe poslodavca, stručna praksa, pripravnici, sticanje praktičnih znanja.</p>
			<p>Operativni cilj 3: Jačati konkurentnost pripadnika romske manjine na tržištu rada</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
			U koju vrstu programa se konkretno mogu uključiti zavisi pre svega od nivoa i vrste postojeće kvalifikacije kao i motivisanosti i zainteresovanosti za iste.
Operativni cilj 4: Promovisati zapošljavanje i ekonomsko osnaživanje Roma i Romkinja, sa posebnim fokusom na kategorijama lica osetljivih na više nivoa.		Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom propisuje afirmativne mere za radno angažovanje osoba sa invaliditetom.	Afirmativne mere postoje za teško zapošljive osobe, ali ne koriste se koliko bi trebalo. Osobe sa invaliditetom su posebno osetljive i poslodavci su dužni da ih zapošljavaju i pružaju podršku. Nacionalna služba kontinuirano promovše mere aktivne politke koje imaju za cilj smanjenje nezaposlenosti i povećanje zaposlenosti, a ujedno i integraciju osoba sa invaliditetom i svih ostalih kategorija teže zapošljivih na tržište rada.
Operativni cilj 5: Politika zapošljavanja Roma i Romkinja sastavni je deo lokalne politike ekonomskog razvoja.		Lokalni Akcioni planovi i lokalni budžeti ne sadrže sistemske podatke na centralnom nivou o realizaciji ovog cilja.	Postojeći lokalni planovi za ekonomsko osnaživanje ne pominju zapošljavanje Roma. Neophodno je promovisati ovaj cilj.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
			Imajući u vidu da Lokalni savet za zapošljavanje formira predsednik lokalne samouprave, a članovi lokalnog saveta predstavljaju sve aktere na lokalnom nivou koji mere u cilju smanjenja nezaposlenosti na lokalnom nivou. Nacionalna služba učestvuje u lokalnim savetima kroz svoje predstavnike.
Operativni cilj 6: Povećati broj Roma i Romkinja zaposlenih u organima javne vlasti.	Strategija reforme javne uprave Proces izrade nacrtu nove Strategije reforme javne uprave od 2021. upravo je počeo.	Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i Zakon o državnoj upravi garantuju ravnopravan pristup radnim mestima za građane propisujući da zaposleni u državnim organima treba u najvećoj mogućoj meri da odražavaju etnički sastav, rodnu zastupljenost i broj lica sa invaliditetom u sastavu celokupnog stanovništva.	Postoji nedostatak adekvatne zastupljenosi Roma u javnom sektoru. Angažovanje romskih koordinatora je dobar napor da se neposredno podstakne zapošljavanje Roma u lokalnoj samoupravi, ali se suočava sa ozbiljnim preprekama. Vladina Odluka o privremenoj zabrani zapošljavanja u javnom sektoru zaustavila je dalje napore da se podstiče zapošljavanje Roma.
Operativni cilj 7: Legalizovati rad neformalno zaposlenih Roma i Romkinja, a posebno pojedinačnih sakupljača sekundarnih sirovina i uvesti ih u sistem upravljanja otpadom na nivou lokalnih samouprava.		Zakon o pojednostavljenom radnom angažovanju u sezonskim poslovima u određenim delatnostima pruža pojednostavljene modalitete za poslodavce u određenim vrstama poslova koji ne zahtevaju stalno angažovanje.	Nema sistematskih napora da se ovaj cilj ostvari.

U oblasti zapošljavanja, mogu se razlikovati tri toka politike: (i) povećati broj Roma na tržištu rada, (ii) sprečiti diskriminaciju prema Romima na tržištu rada i (iii) ulagati napore da se legalizuje rad Roma koji trenutno obavljaju neformalno, svaki praćen jednim ili sa više operativnih ciljeva u Strategiji inkluzije Roma.

Sva tri toka politike u skladu su sa glavnim strateškim dokumentom, **Nacionalnom strategijom zapošljavanja 2011-2020**, koja utvrđuje deset prioriteta za porast zaposlenosti u Srbiji uopšte, među kojima su sledeći od posebnog značaja za politike zapošljavanja Roma:

- › Pomoć u traženju posla i sprečavanju dugoročne nezaposlenosti,
- › Promocija prilagodljivosti promenama kako radnika tako i preduzeća,
- › Povećati količinu i kvalitet ulaganja u ljudski kapital,
- › Borba protiv diskriminacije prema naročito osetljivim grupama,
- › Značajno smanjenje neformalnog rada,
- › Podrška profesionalnoj i geografskoj mobilnosti.

Nacionalna strategija zapošljavanja prepoznaje romsku populaciju kao posebno ranjivu grupu u pogledu pristupa tržištu rada i definiše Rome kao manje zapošljivu kategoriju kojoj je potrebna posebna pomoć i podrška na tržištu rada.

Povećanje broja Roma prisutnih na tržištu rada obuhvaćeno je *Strategijom za socijalnu inkluziju Roma* ciljevima koji se fokusiraju na veće učešće radno sposobnih Roma na tržištu rada uopšte. Njeno sprovođenje zasniva se na tri grupe aktivnosti: *izgradnja informacione baze o nezaposlenim Romima na centralnom nivou* (da bi se imali pouzdani podaci o obimu problema i mogli savetovati odgovarajući odgovori na njih), *povećanje konkurentnosti i zapošljivosti Roma obukom i obrazovanjem* (što je u tesnoj saradnji sa obrazovnim politikama) i *promocija zapošljavanja različitim afirmativnim merama* za romsko preduzetništvo i poslodavce koji zapošljavaju romsko stanovništvo.

Nacionalna strategija zapošljavanja 2011-2020 ima kao poseban cilj zapošljavanje Roma, definišući „veći broj Roma uključenih u politike aktivnog zapošljavanja” i „veći broj zaposlenih Roma” kao očekivane rezultate.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, Ministarstvo privrede i Agencija za regionalni razvoj i Nacionalna služba za zapošljavanje su institucije nadležne za realizaciju ovog cilja.

Pored Nacionalne strategije zapošljavanja, *Nacionalna strategija za smanjenje siromaštva* takođe podržava ove politike. Stavljajući romsko stanovništvo među grupe za koje je veoma teško ostvariti pristup tržištu rada usled njihovog generalno lošeg obrazovanja. Propisuje mere podrške kontinuiranom obrazovanju i prekvalifikovanju kako bi se unapredila njihova zapošljivost.

Postojeći zakonodavni okvir koji obuhvata ove politike opisan je u gornjoj tabeli. *Zakon o radu* je ključni pravni dokument koji utvrđuje prava i obaveze zaposlenih i onih koji stupaju na tržište rada. Pored toga, *Zakon o radnoj evidenciji* relevantan je za tok politike (i): *formiranje baze podataka o nezaposlenim Romima*, budući da daje smernice za vođenje evidencije o zaposlenim i nezaposlenim licima.

Za ovaj tok politike, *Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti* takođe je značajan. Utvrđuje „teško zapošljivu” kategoriju kao lica kojima je teško da nađu posao iz zdravstvenih razloga, obrazovnih, socio-demografskih karakteristika, regionalnog ili profesionalnog nepodudaranja na tržištu rada i drugih objektivnih okolnosti. **Zakon eksplicitno navodi da nezaposlena lica koja spadaju u kategoriju teško zapošljivih imaju prednost i posebna prava u sprovođenju programa i afirmativnih mera aktivne politike zapošljavanja.**

U ovaj tok politike spada i Operativni cilj 6 iz *Strategije za socijalnu inkluziju Roma*, koja za cilj ima povećanje broja Roma zaposlenih u javnim organima. U okviru ovih nastojanja, najuočljiviji je primer romskih koordinatora.

Romski koordinatori su zvaničnici lokalnih samouprava zaposleni da bi se bavili različitim aspektima inkluzije Roma na lokalnom nivou. Njihovo angažovanje se veoma razlikuje od mesta do mesta, ali njihova uloga je često ključna za pružanje podrške najosetljivijim grupama Roma koji žive u supstandardnim naseljima. Romski koordinatori prate i izveštavaju o celokupnoj situaciji romskog stanovništva u lokalnoj samoupravi i prate mere za inkluziju koje se sprovode, što ih čini ključnim za uspešan nadzor i planiranje daljih intervencija. Međutim, nema jasne sistematizacije ovog radnog mesta u pravnom sistemu, a aktuelna zabrana zapošljavanja u javnom sektoru još više odmaže održivosti ovog mesta. *Zakon o načinu određivanja maksimalnog broja zaposlenih u javnom sektoru* je prestao da važi, ali i dalje je potrebna saglasnost Komisije za novo zapošljavanje.

Kao glavna strategija, *Nacionalna strategija zapošljavanja* bavi se **sprečavanjem diskriminacije prema Romima na tržištu rada**. Strategija se eksplicitno bavi sprečavanjem svakog vida diskriminacije u procesu zapošljavanja kroz svoj operativni cilj 2.4.3. *Jednake mogućnosti na tržištu rada za sve*.

Zakon o zapošljavanju strogo zabranjuje svaki vid diskriminacije, posebno na osnovu rase, nacionalnosti, socijalnog porekla, roda, itd.

Ministarstvo rada je čak formiralo Sektor za *antidiskriminatornu politiku i promociju rodne ravnopravnosti* 2017. godine, sa jednim fokusom na izradi i praćenju politika i mera za sprečavanje diskriminacije. Ovaj Sektor je nadležan i za praćenje sprovođenja Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Romkinja u Srbiji. Međutim, do sada je Sektor uglavnom bio fokusiran na rodnu ravnopravnost.

Nadzor nad primenom *Zakona o radu* pripada Inspekciji rada. Iako njihov fokus nije na zabrani diskriminacije, trebalo bi da poseduju veštine da prepoznaju i prate diskriminaciju na tržištu rada. **U pojedinačnim slučajevima sporova između poslodavca i zaposlenih, posebna ovlašćenja ima Agencija za mirno rešavanje sporova.** Agencija je nadležna za posredovanje, ali može se i baviti sporovima na osnovu žalbi na diskriminaciju. Agenciji bi koristila i obuka o borbi protiv diskriminacije.

Na centralnom nivou, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti bavi se pojedinačnim slučajevima diskriminacije i može da postupa na osnovu prijava. Uz to, centralni zaštitnik građana i lokalni ombudsmeni mogu da reaguju u slučaju kršenja ljudskih i manjinskih prava u okviru javnih službi.

Legalizacija rada Roma koji trenutno rade neformalno takođe pripada ciljevima i merama *Nacionalne strategije zapošljavanja*. Jedan od ciljeva ove strategije je „smanjiti obim neformalne privrede“ uopšte, ali ne pominju se posebno Romi koji neformalno rade. Još jedan cilj od značaja za ovaj tok politike je „prestrukturiranje zapošljavanja po vrsti posla“ koje treba da dovede do „smanjenja osetljivog zaposlenja (*samozapošljavanje i pomoć članovima porodice*)“. Ovaj rezultat mogao bi da se odnosi na mnoge Rome koji rade pola radnog vremena ili nisko kvalifikovane poslove.

7. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Adekvatna zdravstvena zaštita je od primarnog značaja za romsko stanovništvo, koje se i dalje suočava sa ozbiljnim izazovima u ostvarivanju ciljeva predviđenih Strategijom za inkluziju Roma. Iako veoma mlada populacija, životni vek Roma mnogo je kraći nego u većinskoj populaciji, usled lošeg standarda življenja, nezadovoljavajuće zdravstvene zaštite i uopšte nezdravog načina života. Smrtnost dece i dalje je veća kod romskog stanovništva, a maloletnički brakovi i dalje su praksa kojom se treba pozabaviti. Reproktivno zdravlje je od velikog značaja, naročito za mlade Romkinje, često bez adekvatnog znanja i mogućnosti izbora i podrške porodice. Prijave o diskriminaciji u sistemu zdravstvene zaštite prema romskom stanovništvu i lošoj komunikaciji između pacijenata i medicinskog osoblja treba rešavati kroz sistem zaštite prava pacijenata, Poverenika za zaštitu ravnopravnosti, kao i drugim pravnim instrumentima.

Ključni strateški dokument u ovoj oblasti je *Strategija javnog zdravlja u Republici Srbiji (2018–2026)* i *Akcionni plan* koji predviđa više mera za unapređenje zdravlja siromašnog stanovništva, naročito Roma kao jedne od najosetljivijih grupa, sve u skladu sa *Nacionalnom strategijom socijalne inkluzije Roma*.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
<p>Operativni cilj 1: Razvoj povoljnog okruženja za unapređenje zdravlja Romkinja i Roma.</p>	<p>Strategija za smanjenje siromaštva prepoznaje Rome kao osetljivu grupu i mere koje treba nameniti naročito Romima.</p> <p>Strategija javnog zdravlja Republike Srbije 2018 – 2026, daje razdvojene podatke o zdravlju Roma i predviđa selektivne mere za osetljive grupe.</p> <p>Strategija za permanentno unapređenje kvaliteta zdravstvene zaštite bezbednosti pacijenata predviđa bolju saradnju sa Ministarstvom socijalnog staranja u pogledu romske manjine.</p>	<p>Zakon o zdravstvenoj zaštiti obezbeđuje ravnopravan tretman Roma u zdravstvenom sistemu i prepoznaje Rome bez legalnog boravišta kao osetljivu grupu koja treba da dobije zdravstvenu zaštitu. Međutim, Zakon ne prepoznaje institut romskih medijatorki.</p> <p>Zakon o zdravstvenom osiguranju propisuje dodatnu podršku Romima u dobijanju zdravstvenog osiguranja (afirmativna mera).</p> <p>Zakon o javnom zdravlju predviđa dodatne aktivnosti zdravstvene zaštite osetljivih grupa.</p>	<p>U Ministarstvu zdravlja, samo jedna osoba (savetnik) zadužena je za programe i projekte zdravstvene zaštite osetljivih grupa, uključujući praćenje rada zdravstvenih medijatorki.</p> <p>Napori za obaveznu imunizaciju treba da budu konstantni i zdravstvene medijatorki su od velike pomoći u tome.</p> <p>Poboljšanje životnih uslova u naseljima je preduslov za zdravlje, ali napredak je spor usled nedostatka sredstava i zbog zakonskih prepreka.</p> <p>Afirmativne mere omogućuju svim Romima čak i bez prebivališta da steknu zdravstveno osiguranje.</p>

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
<p>Operativni cilj 2: Unapređenje razvoja i zdravlja romske dece.</p>	<p>Strategija za razvoj zdravlja mladih potiče iz 2006. godine, ali još uvek nije ažurirana.</p> <p>Nacionalna strategija za mlade 2015 – 2025, ističe mlade Rome kao grupu pod posebnim zdravstvenim rizikom.</p>	<p>Nacrt zakona o zaštiti prava deteta treba da uvrsti posebnu pažnju i zaštitu osetljive dece (nije usvojen).</p> <p>Zakon o mladima utvrđuje mere za angažovanje mladih, ali nema ničeg relevantnog za Rome ili bilo koju drugu osetljivu grupu.</p> <p>Krivični zakonik štiti decu od nasilja u porodici, seksualnog uznemiravanja, itd. Preuranjeno stupanje u brak, međutim, i dalje je izazov za institucije usled snažno patrijarhalnog društva.</p>	<p>Čini se da je rad zdravstvenih medijatorki jedini operativan i najefikasniji mehanizam za pomoć porodicama i deci u ranom razvoju, obrazovanju, saradnji sa zdravstvenim sektorom, itd.</p> <p>Smanjenje broja preuranjenih brakova kroz obrazovanje i osnaživanje žena zavisi od OECD, i zahteva snažniju institucionalnu podršku.</p> <p>Obrazovni programi za mlade majke i reproduktivno zdravlje postoje samo dok traju projekti.</p>
<p>Operativni cilj 3: Unapređenje zdravlja Roma i Romkinja u oblasti hroničnih i neprenosivih bolesti (NPB) i reproduktivnog zdravlja.</p>	<p>Strategija prevencije i kontrole hroničnih i neprenosivih bolesti ne predviđa posebne mere za Rome, ali prepoznaje siromaštvo kao najvažniji faktor rizika i relevantne mere.</p> <p>Nacionalni program za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja (2017) predlaže mere namenjene Romima kao osetljivoj grupi.</p> <p>Strategija podsticanja rađanja, usvojena 2018. godine, ne prepoznaje potrebe Roma kao osetljive grupe.</p>	<p>Zakon o postupku prekida trudnoće uređuje postupak abortusa.</p> <p>Protokol za postupke i zaštitu žena žrtava nasilja (Ministarstvo zdravlja)</p>	<p>Nema konkretnih programa na institucionalnom i sistematskom nivou da bi se radilo na sprečavanju NPB, osim sporadičnih akcija u zavisnosti od projekata i inicijativa. Prosek NPB sličan je opštoj populaciji. Siromaštvo znatno uvećava rizik od NPB.</p>
<p>Operativni cilj 4: Unapređenje pristupa dobroj zdravstvenoj zaštiti bez diskriminacije.</p>	<p>Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije definiše Rome kao osetljivu grupu izloženu diskriminaciji.</p>	<p>Zakon o pravima pacijenata pruža ravnopravan tretman svima bez diskriminacije.</p>	

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
	Strategija rodne ravnopravnosti (2016-2020) prepoznaje Romkinje kao potencijalne žrtve višestruke diskriminacije i propisuje broj aktivnosti namenjenih promociji zdravlja žena.	<p>Zakon o zabrani diskriminacije u Republici Srbiji uređuje pitanja opšte diskriminacije.</p> <p>Zakon o zaštiti prava i sloboda manjina štiti manjine od svakog vida diskriminacije.</p> <p>Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći propisuje besplatnu pravnu pomoć deci, žrtvama nasilja u porodici, žrtvama trgovine ljudima, izbeglicama, IRL, osobama sa invaliditetom, deložiranim, institucionalizovanim, itd.</p> <p>Zakon o rodnoj ravnopravnosti uređuje jednaka prava u zdravstvenoj zaštiti, planiranju porodice i informisanju trudnica.</p> <p>Zakon o zaposlenima u javnim službama propisuje afirmativne mere za Rome, u slučaju kada kandidati za isto radno mesto imaju iste kvalifikacije.</p>	<p>Savetnike za zaštitu pacijenata i Savete za zdravstvo (formirani su u samo 9 JLS za sada i samo jedan ima romskog predstavnika), treba imenovati i finansirati iz budžeta JLS, ali da i dalje rade u zdravstvenoj ustanovi.</p> <p>Poverenica za ravnopravnost bavi se pitanjima diskriminacije.</p> <p>Centralni ili lokalni ombudsmeni (Zaštitnik građana) bave se zaštitom prava manjina kontrolom javnih službi.</p> <p>Obezbeđena besplatna pravna pomoć za OCD i posebne pravne službe u određenim slučajevima.</p> <p>Zdravstvene medijatorke postoje u više JLS, ali nisu sistematizovane.</p> <p>Afirmativne mere zapošljavanja Roma u zdravstvenom sistemu postoje, ali izgleda nisu dovoljne.</p>
Operativni cilj 5: Promocija zdravih stilova života i povećanje aktivnosti zdravstvene zaštite za Rome i Romkinje.	Strategija sprečavanja i kontrole HIV-a i AIDS-a u Republici Srbiji za period 2018-2025. prepoznaje siromaštvo i socijalnu isključenost kao faktore rizika.		Lokalne institucije zdravstvene zaštite treba da izrade Programe za redovno školovanje i zaštitu zdravlja ciljne romske zajednice, ali do sada je ova aktivnost bila nasumična i sprovodili su je OCD i donatori.

Strategija inkluzije Roma	Strategije	Zakonski okvir	Institucionalni, ljudski i finansijski resursi
	Strategija razvoja zaštite mentalnog zdravlja prepoznaje siromaštvo kao faktor rizika, kao i status izbeglica.		Mere na unapređenju upravljanja otpadom u naseljima su slabe ili nepostojeće, kao i vodosnabdevanje i sanitarni čvorovi u većini slučajeva.

Analiza postojećih politika integracije

Glavna javna politika je unapređenje i održavanje javnog zdravlja građana Srbije, uključujući sve građane bez ikakve diskriminacije. Na strateškom planu, kao i putem odgovarajućih zakonskih dokumenata koji se bave zdravstvom, romska manjina prepoznata je kao naročito osetljiva grupa sa odgovarajućim merama koje joj u tom pogledu pridaju prioritetan značaj. Moguće je grupisati politike javnog zdravlja koje se tiču Roma iz onih više fokusiranih na prevenciju i politika koje se odnose na zdravlje. Uz to, treća grupa politika odnosi se na jednak pristup zdravstvu bez diskriminacije.

Preventivne politike javnog zdravlja obuhvataju opštu populaciju, ali u većini slučajeva ističu Rome kao osetljivu grupu, kao i siromaštvo kao faktor posebnog rizika koji ugrožava zdravlje. Nažalost, u Ministarstvu zdravlja postoji samo jedna osoba koja je neposredno nadležna za programe zdravstvene zaštite i projekte za osetljive grupe, uključujući i praćenje rada zdravstvenih medijatorki. Najvažniji napor u prevenciji, kao što je obavezna imunizacija i redovni pregledi ostvarili su veliki uticaj na unapređenje opšteg zdravstvenog stanja romske populacije. Međutim, potrebna je veća posvećenost i više truda svih relevantnih pružalaca zdravstvenih usluga da bi te politike bile delotvornije u budućnosti. Imajući u vidu da se loši uslovi života uglavnom romske populacije koja živi u supstandardnim naseljima smatraju glavnim faktorom rizika od mnogih bolesti, očigledno je da je unapređenje uslova života glavni preduslov za uspešno sprovođenje preventivnih mera. Ovo je povezano sa znatnim naporima svih relevantnih institucija i većim izdvajanjima Vlade, lokalnih samouprava, kao i ostalih izvora (znatna sredstva iz fondova EU IPA dodeljena su u ove svrhe). Naročito uspešna politika Vlade, koja se odražava u odgovarajućim zakonima, bila je da pomognu svim građanima da ostvare zdravstveno osiguranje. Od naročitog značaja je bilo sprovođenje afirmativne mere, koja je omogućila svim Romima, čak i bez prebivališta, da dobiju zdravstveno osiguranje.

Politike zaštite javnog zdravlja bave se borbom protiv različitih hroničnih i neprenosivih bolesti opšte populacije u Srbiji, kao i mentalnim zdravljem, unapređenjem seksualnog i

reproduktivnog zdravlja, itd. Mnoge od ovih strategija obuhvataju Rome kao osetljivu grupu, ali postoji i ozbiljan jaz u sprovođenju kad je reč o Romima, kao i u pristupu Strategiji za podsticanje rađanja. Naime, Strategija za podsticanje rađanja koja je usvojena 2018. godine ne prepoznaje Rome kao osetljivu grupu. Nema posebnih podsticaja za porodice sa više od četvoro dece, što celu strategiju dovodi pod znak pitanja u smislu cilja borbe protiv demografskog pada celokupnog stanovništva u Srbiji. Osim toga, većina inicijativa za pomoć mladim majkama ili unapređenje reproduktivnog zdravlja često se zasniva samo na projektima i nije stalna aktivnost zdravstvene struke.

Siromaštvo i socijalna isključenost prepoznaju se kao faktor rizika u većini politika koje se odnose na zdravlje, tako da je očigledno da utiču uglavnom na Rome i to naročito one koji žive u supstandardnim naseljima. Da bi se izbegao ovaj začarani krug, jasno je da su napori ka opštem unapređenju uslova života, kao i obrazovanje, ključni preduslovi za unapređenje zdravlja Roma.

Politike za jednak pristup zdravstvu bez diskriminacije postoje i obuhvataju Rome kao osetljivu grupu kojoj je potrebna dodatna zaštita. Više strategija koje se bave diskriminacijom, kao i odgovarajući zakoni, ističu ovu činjenicu i daju različite institute za bavljenje potencijalnom diskriminacijom i očuvanje ravnopravnog tretmana svih pacijenata. Međutim, sve relevantne institucije treba da rade na punoj primeni postojećih zdravstvenih politika da bi se postigao ravnopravan tretman Roma. Na primer, Saveti za zdravstvo nisu uspostavljeni u većini lokalnih samouprava i postoji samo jedan Savet u kome je zastupljena romska zajednica. Ova praksa treba da se menja, budući da bi ovo mogao biti najvažniji i najefikasniji mehanizam za bavljenje potrebama Roma. Relevantna podzakonska akta treba da obezbede redovno finansiranje i odgovarajuće funkcionisanje Saveta za zdravstvo u pogledu zastupljenosti manjina. Nezavisne institucije često se bave pojedinačnim žalbama i izveštajima o diskriminaciji, ali relevantne ustanove treba da poštuju njihove preporuke i odluke i učine dodatne napore da unaprede položaj Roma u zdravstvenom sistemu. Još je važnije to što čak i zakon propisuje afirmativne mere za zapošljavanje Roma u zdravstvenom sistemu, ali puko postojanje tih zakonskih rešenja nije dovoljno. Celokupan sistem zdravstvene zaštite treba da bude senzibilisan u odnosu na uključivanje Roma i da pruži veću podršku zapošljavanju obrazovanih Roma u zdravstvenom sektoru kao potencijalno ključno za unapređenje i zaštitu Roma (naročito onih koji žive u siromaštvu i supstandardnim naseljima).

Uspešne glavne aktivnosti

Zdravstvene medijatorke predstavljaju najefikasniji i najvažniji mehanizam za unapređenje opšteg zdravstvenog stanja romske zajednice. Njih angažuje Ministarstvo zdravlja kao podršku medicinskoj pomoći u supstandardnim romskim naseljima. Njihov glavni zadatak je da podižu nivo svesti Roma o njihovim pravima, pružaju podršku i povezuju Rome sa sistemom zdravstvene zaštite, pomažu u dobijanju ličnih dokumenata i kartica zdravstvenog osiguranja. Takođe, imaju

važnu ulogu u vakcinaciji većeg broja romske dece. Postoji oko 85 zdravstvenih medijatorki danas, angažovanih u 60 opština u Srbiji. Međutim, ovo radno mesto nije sistematizovano po Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, što taj institut čini neodrživim i nesigurnim na duže staze.

Jedinice mobilnih timova (JMT) dodatan su model podrške koji je razvijen uz podršku međunarodne zajednice. Mobilni tim u opštinama sa značajnim procentom romskog stanovništva sastoji se od romskih koordinatora, zdravstvenih medijatorki, pedagoških asistenata i predstavnika Nacionalne službe za zapošljavanje. Projekat je pilotiran u 20 opština Srbije i plan je bio da se poveća broj opština u Srbiji. Prednost formiranja JMT je u unapređenju efikasnosti i boljoj koordinaciji i saradnji različitih resornih tela oko pitanja od značaja naročito za Rome koji žive u supstandardnim naseljima. Izdavanje ličnih dokumenata i unapređenje zdravstvene zaštite bilo je među pitanjima kojima su se bavile JMT. Uprkos tome što je ovaj model prepoznat kao dobar i što nije zahtevao naročita sredstva, nedostaje zakonski okvir za uspešno sprovođenje i održivost. Osnova za postojanje nalazi se samo u Zakonu o lokalnoj samoupravi, koji propisuje koordinaciju između različitih sektora o pitanjima od javnog interesa.

Ministarstvo zdravlja je zajedno sa raznih međunarodnim i nevladinim organizacijama iniciralo više **promotivnih aktivnosti** da bi podiglo nivo svesti o zdravstvenoj zaštiti, reproduktivnom zdravlju, vakcinaciji i imunizaciji. Zdravstvena zaštita je obavezna po zakonu, kao i vakcinacija.

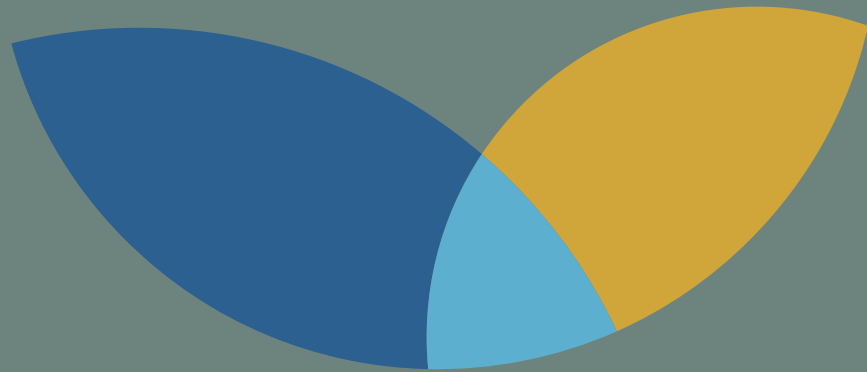
Besplatna vakcinacija i imunizacija, kao i besplatne lekarske posete naseljima, praksa su koju funkcioneri javnog zdravlja povremeno organizuju, imajući u vidu značaj preventivne zdravstvene zaštite. Savetovanje mladih Romkinja o reproduktivnom zdravlju je povremena aktivnost sa veoma važnim efektom.

SOS telefonske linije za žene, koje su romske nevladine organizacije otvorile u nekoliko opština, važna su mera podrške Romkinjama da prijavljuju nasilje u porodici, dobijaju savete i psihološku podršku koja im je potrebna. Te aktivnosti uglavnom su zasnovane na projektima i zavise od donacija i volontiranja aktivista.

8. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Preporuke u oblasti obrazovanja

1. Postoji potreba da lokalne samouprave i resorna ministarstva ulože dodatne napore kako bi uvećali kapacitete postojećih i otvorili nove vrtiće u neposrednoj blizini supstandardnih romskih naselja i pružili više prilika deci da pohađaju obavezne predškolske programe. Relevantne lokalne samouprave treba da obezbede finansiranje i potencijalno druga sredstva od države kako bi pomogle otvaranje više objekata koji mogu da prime romsku decu u predškolski program. Lokalne samouprave treba da obezbede prioritet za upis u predškolski program za romsku decu koja žive u supstandardnim naseljima.
2. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da razvije konkretne mere i postupke uključujući obavezne uslove za predškolske ustanove koje pružaju pripreme predškolske programe da bi angažovale adekvatan broj pedagoških asistenata i nastavnika, koji mogu da drže nastavu na romskom jeziku, prema broju upisane romske dece. Iako je Ministarstvo prosvete uložilo znatne napore da sistematizuje radno mesto pedagoških asistenata, potrebne su jasnije smernice o zahtevu za brojem pedagoških asistenata u svakoj lokalnoj samoupravi sa značajnim brojem romske dece koja pohađaju predškolske programe. Po potrebama lokalnih samouprava, adekvatan broj obučenog osoblja koje poseduje odgovarajuću potvrdu o poznavanju romskog jezika treba angažovati na pružanju obrazovanja na manjinskom jeziku u osnovnim školama. Vlada treba da izmeni Odluku o zabrani zapošljavanja novih službenika u javnom sektoru da bi omogućila angažovanje novog osoblja koje bi radilo sa osetljivim grupama po ugovoru o stalnom zaposlenju, što bi obezbedilo održivost tih intervencija.
3. Gde god je potrebno, treba jačati napore za nastavu jezika većinske zajednice (srpskog) za romsku decu. Uz to, naročito u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja, važno je da se obezbedi podrška romskoj deci da pravilno nauče srpski jezik, bilo podrškom pedagoških asistenata ili dodatnim časovima jezika. Provera jezičkih veština dece mogla bi se preporučiti za predškolske programe da bi se obezbedila odgovarajuća obuka i priprema dece kojoj je potrebna. Rezultati provere pomogli bi u izradi obima i oblika buduće pomoći deci.
4. Vladin mehanizam za sistematsko praćenje uspeha romske dece u obrazovanju i dalje treba jačati. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da obezbedi nadzor i izveštavanje napretka romskih đaka od strane relevantnih obrazovnih institucija da bi obezbedila rano bavljenje potencijalnim problemima koji mogu da ometaju uspešnu realizaciju obrazovnih ciljeva.
5. Segregaciju izbegavati strateškim planiranjem i rapoređivanjem dece u odeljenja sa mešovitim grupama dece iz većinske i manjinskih zajednica, uz izuzetak nastave jezika.

Potrebna su dodatna finansijska sredstva za mešovite škole kako bi se unapredio kvalitet obrazovanja i motivisali roditelji da zadrže decu u tim odeljenjima.

6. Obezbediti stratešku društvenu podršku roditeljima dece predškolskog i školskog uzrasta koji žive u supstandardnim naseljima niskog standarda življenja ili besplatne usluge u pojedinim slučajevima socijalne potrebe. Stipendije i finansijska podrška treba da budu usmerene mlađim učenicima da bi se sprečilo rano napuštanje školovanja, ali i za one starije sa dobrim uspehom, kao podsticajna mera. Škole i lokalne samouprave treba da obezbede finansijsku podršku za prevoz đaka ukoliko postoji potreba, kao i besplatne udžbenike i školski pribor za osetljive grupe.
7. Ministarstvo prosvete treba da obezbedi uvođenje pozitivnog predstavljanja Roma u udžbenicima uključivnjem romske literature ili narativa koji predstavljaju Rome u pozitivnom kontekstu. Relevantne institucije treba da obezbede punu uključenost romske dece u predškolsko i školsko obrazovanje i da brzo sprovedu mere povezane s tim da bi pospešilo upis i stopu završavanja školovanja kod romskih đaka. Moguće izmene Zakona o srednjem obrazovanju mogu da uvrste modalitete za brzu intervenciju u slučaju izostanaka i prosvetni inspektori treba da budu odgovorni za nadzor i sprovođenje.
8. Istražiti potencijal za izmenu modela dualnog obrazovanja kako bi se posebno podsticali potencijalni poslodavci da zapošljavaju učenike iz osetljivih grupa, uključujući i Rome.
9. Striktno sprovoditi afirmativne mere za upis romskih đaka u srednje škole kako bi se izbegle moguće zloupotrebe. Pored uslova jednostavne potrebe o pripadnosti romskoj manjini koju izdaje Nacionalni savet romske manjine (koja čak nije ustavna i upitne je zakonitosti), Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da propiše nepristrasne uslove i daje prioritet kandidatima lošeg materijalnog stanja i neodgovarajućih uslova za život.
10. Vlada uz podršku Romskog saveta, nevladinih organizacija i međunarodnih donatora treba da podrži stvaranje stalnih programa za sticanje potvrde o znanju romskog jezika na nekom od državnih univerziteta, budući da je to preduslov za nove sertifikovane nastavnike romskog jezika koji žele da se zaposle u školama. Treba uložiti dodatne napore da se podrže i romske studije (romologija). Vlada treba da obezbedi budžet za održivost ove nastave.
11. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja treba da bolje utvrdi uslove za posao andragoškog asistenta i podrži angažovanje dodatnog osoblja koje može da radi na obrazovanju odraslih. Ministarstvo prosvete, Ministarstvo za socijalni rad i Nacionalna služba zapošljavanja treba da obezbede sredstva za to.

Preporuke u oblasti stanovanja

1. Odsustvo adekvatnih institucionalnih, ljudskih i finansijskih kapaciteta uopšte najveće je usko grlo za sprovođenje politika namenjenih stanovanju Roma, kako na centralnom, tako i na lokalnom nivou. Institucije i pojedini profesionalci sa lokalnog i centralnog nivoa bave se programima stanovanja Roma ad hoc, od slučaja do slučaja, samo kroz projekte koji uključuju spoljnu tehničku i finansijsku pomoć. Stabilni i dugoročni institucionalni i finansijski okviri neophodni su da bi unapređenje stanovanja Roma postalo održivo i da bi programi bili primenjivi bez pomoći spolja.
2. Treba izgraditi institucionalne i finansijske kapacitete na centralnom nivou da bi se bavili politikom stanovanja uopšte, a u okviru nje i pitanjima stanovanja Roma naročito. Timovi koji rade na stanovanju treba da imaju adekvatan broj i profile osoblja, budu stabilni i sa jasnim spiskom zaduženja, da bi programi za unapređenje stanovanja Roma bili adekvatno osmišljeni, sprovedeni i nadzirani, a informacije i podaci o stanovanju Roma redovno prikupljeni, sistematizovani i ažurirani.
3. Povećati institucionalne, finansijske i ljudske kapacitete na lokalnom nivou za unapređenje uslova stanovanja Roma, a neophodna je i regularizacija supstandardnih romskih naselja. Na primer, lokalna odeljenja za urbanizam treba da ostanu i dobiju priliku da kontinuirano rade na urbanističkim planovima za supstandardna naselja, a ne samo povremeno, na ad hoc projektima. Time bi se obogatilo institucionalno iskustvo o tim pitanjima. Neophodno je obučiti i obrazovati veći broj urbanista za specifične veštine i znanje neophodno za izradu planova za takva naselja.
4. Kapacitete za politiku stanovanja na lokalnom nivou treba postepeno razvijati, i u smislu institucija (lokalne agencije za stanovanje ili drugi vidovi neprofitnih organizacija za stanovanje) i javnog stambenog fonda, tako da lokalne samouprave mogu da sprovede efikasne i delotvorne programe unapređenja uslova stanovanja za Rome.
5. Da bi lokalni kapaciteti stanovanja adekvatno sprovodili programe preseljavanja, potrebno je i da se uvećaju, a da se osoblje lokalne uprave obuču i opremi neophodnim veštinama i znanjem, među kojima su učešće, pregovori, posredovanje, planiranje aktivnosti, višesektorski pristup stanovanju i urbanizmu, itd.
6. Vlasnici nezakonito izgrađenih objekata koji su namenjeni za stanovanje podnosioca zahteva i članova njegovog porodičnog domaćinstva, koji su lice sa invaliditetom, samohrani roditelji ili korisnici socijalne pomoći oslobođeni su od plaćanja takse za ozakonjenje u postupku ozakonjenja. Zakon o legalizaciji treba izmeniti tako da propisuje različite postupke, troškove legalizacije i uslove za neformalne stambene jedinice koje su osteljive grupe izgradile iz nužde. Postupci ne mogu biti isti za sve neformalne graditelje,

one koji neformalno grade, kao investiciju, i one nisu imali drugog izbora (Romi, izbeglice, interno raseljena lica, siromašni, itd.).

7. Zakon o legalizaciji treba izmeniti da bi se omogućili privremeni priključci na infrastrukturu i supstandardnim romskim naseljima, barem za situacije kada je infrastruktura izgrađena kroz programe čiji je pokrovitelj bila država, kao i putem IPA i drugih projekata regularizacije.

Preporuke u oblasti zapošljavanja

1. Potrebno je poboljšati programe podrške kontinuiranom obrazovanju Roma da bi im se omogućio ulazak na tržište rada. Relevantni zakoni ne predviđaju posebne mere kontinuiranog obrazovanja za teže zapošljive Rome, iako je njihov položaj u odnosu na tržište rada veoma specifičan i prepoznat u relevantnim strateškim dokumentima.
2. U okviru afirmativnih mera, preporučuje se izrada više mera koje bi podržale poslodavce koji zapošljavaju Rome, pored mera namenjenih samo Romima kao zaposlenima.
3. Da bi se povećao broj Roma u javnoj upravi, neophodno je sistematizovati mesta kao što su romski koordinatori i u lokalnim i u centralnoj upravi, kao i praviti izuzetke u odnosu na zabranu zapošljavanja u javnom sektoru za takva radna mesta koja su orijentisana ka povećanju zaposlenosti osetljivih grupa uopšte, uključujući i Rome. Potrebno je izraditi dodatan strateški i zakonski okvir da bi se obezbedilo angažovanje reprezentativnog broja Roma koji će biti zaposleni u javnim ustanovama.
4. Inspekcija rada i osoblje Agencije za mirno rešavanje sporova treba da se obuče i edukuju o zabrani diskriminacije da bi mogli da rešavaju slučajeve diskriminacije prema Romima na radnom mestu.
5. Sektor za antidiskriminatornu politiku i promociju rodne ravnopravnosti u okviru Ministarstva za rad treba da uloži veće napore i posvećenost u izradi i sprovođenju politika koje će sprečavati diskriminaciju prema Romima na tržištu rada, u skladu sa Strategijom za socijalnu inkluziju Roma.
6. Legalizaciju rada koji Romi trenutno obavljaju neformalno treba posmatrati odvojeno od opštih napora ka bavljenju sivom ekonomijom. Romi koji rade neformalno nalaze se među ekonomski najosetljivijim grupama u Srbiji, mnogi od njih primaju socijalnu pomoć i uz to neformalno obavljaju poslove niskih kvalifikacija i male zarade, koja im kao dodatak socijalnoj pomoći pomaže da prežive. Rešavanje pitanja ovih radnika samo merama borbe protiv sive ekonomije gurnulo bi ih još dublje u siromaštvo, budući da bi ili izgubili

pravo na socijalnu pomoć ako bi se njihov rad formalizovao po aktuelnim propisima, ili bi morali da u potpunosti prestanu sa radom, a socijalna pomoć im ne pokriva osnovne životne troškove za porodicu.

Preporuke u oblasti zdravlja

1. Potrebne su izmene i dopune Zakona o zdravstvenoj zaštiti radi uvrštenja mesta zdravstvene medijatorke kao osnovnog zahteva u sistematizaciji, budžetiranju i angažovanju zdravstvenih medijatorki u budućnosti. Druga mogućnost bila bi da postojeće osoblje dobije zadatak da obavlja posao koji obično obavljaju zdravstvene medijatorke. Obe mere nalažu dodatne izvore i finansiranje koje se može planirati u lokalnom budžetu, na osnovu lokalnih potreba i objektivnih kriterijuma (romsko stanovništvo, broj naselja, lokalna zdravstvena pitanja). Uz to, moguće je organizovati obuku medicinskog osoblja za pružanje specifične zdravstvene podrške osetljivoj populaciji.
2. Izmeniti tekst stava 12. člana 11. Zakona o zdravstvenoj zaštiti po kome se na spisku osetljivih grupa Romi pominju u stavu 12. kao „lica romske nacionalnosti bez stalnog ili privremenog prebivališta, usled njihovog **tradicionalnog načina života**”. Ista formulacija se koristi u Zakonu o zdravstvenom osiguranju, član 16, stav 11. Preporuka je da se izostavi terminologija poput „tradicionalni način života“ budući da održava stereotipe o romskoj zajednici, svaljujući krivicu za problem prebivališta na celu zajednicu.
3. Ministarstvo zdravlja treba da jača kapacitete za ispunjenje uslova za unapređenje celokupnog zdravlja romske zajednice. Jedna osoba nadležna za programe zdravstvene zaštite i projekte za osetljive grupe, uključujući praćenje zdravstvenih medijatorki, nije dovoljna.
4. Ministarstvo zdravlja treba da nastavi sa trudom da promoviše obaveznu vakcinaciju u romskoj zajednici i da traži podršku od svih relevantnih zainteresovanih strana u radu na tome.
5. Zdravlje je tesno povezano sa lošim uslovima života u mnogim supstandardnim romskim naseljima. Više truda u oblasti stanovanja (budžet i zakonski preduslovi) imaće pozitivan uticaj na celokupnu zdravstvenu situaciju romske zajednice.
6. Smanjenje broja maloletničkih brakova nalaže velike napore svih institucija i striktniju primenu postojećeg zakonskog okvira. Prihvatanje stereotipa i tradicionalnog patrijarhalnog sistema kao nepromenljive činjenice u romskoj zajednici samo će dalje ugrožavati kvalitet života mladih Romkinja i Roma. Obrazovni programi o reproduktivnom zdravlju za mlade Rome treba da postanu redovni, posebno u supstandardnim romskim

naseljima. Nacrt Zakona o zaštiti deteta ne sadrži posebne mere koje bi podstakle zaštitu osetljivih grupa, ali i dalje postoji prostor za uključivanje više mera pre ulaska novog zakona u proceduru donošenja u Skupštini.

7. Potrebni su sistemski napori lokalnih samouprava da podrže rad lokalnih Zdravstvenih saveta. Lokalne samouprave treba da obezbede redovno finansiranje i poslovnike. Preporučuje se uključivanje predstavnika romske zajednice, naročito u opštinama sa velikim procentom Roma ili velikim brojem supstandardnih romskih naselja.
8. Postojeće afirmativne mere zapošljavanja Roma u sistemu zdravstvene zaštite deluju nedovoljno i potrebna je veća posvećenost u sprovođenju. Zdravstveni sistem treba da utvrdi prioritet angažovanja kvalitetnog romskog osoblja koje može biti od ključne podrške u pristupu osetljivoj zajednici u obrazovanju i preventivnom angažovanju.

9. SPISAK LITERATURE

STRATEGIJE⁴:

- › Strategija za socijalnu inkluziju Roma u Republici Srbiji za period 2016 - 2025. (Akcioni plan usvojen je godinu dana kasnije, 2017, ali obuhvatio je samo 2017 – 2018. godinu)
- › Strategija za razvoj obrazovanja do 2020
- › Strategija za sprečavanje i zaštitu od diskriminacije
- › Strategija rodne ravnopravnosti 2016 - 2020
- › Strategija karijernog vođenja i savetovanja u Republici Srbiji
- › Strategija za razvoj obrazovanja odraslih u Republici Srbiji
- › Strategija socijalnog stanovanja (istekla 2015.)
- › Nacionalna strategija socijalnog stanovanja (u pripremi)
- › Strategija održivog urbanog razvoja Srbije
- › Strategija prostornog razvoja Srbije 2009 – 2020
- › Strategija održivog urbanog razvoja Srbije
- › Strategija smanjenja siromaštva
- › Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2011 – 2020
- › Nacionalni akcioni plan zapošljavanja
- › Strategija reforme javne uprave
- › Strategija javnog zdravlja
- › Strategija stalnog unapređenja kvaliteta zdravstvene zaštite i bezbednosti pacijenata
- › Strategija razvoja zdravlja mladih (od 2006, ali nije ažurirana)
- › Nacionalna strategija za mlade 2015 – 2025
- › Strategija sprečavanja i kontrole hroničnih i neprenosivih bolesti
- › Nacionalni program za unapređenje seksualnog i reproduktivnog zdravlja (2017.)
- › Strategija podsticanja rađanja
- › Strategija sprečavanja i kontrole HIV-a i AIDS-a u Republici Srbiji za period 2018 - 2025
- › Strategija razvoja zaštite mentalnog zdravlja

ZAKONI⁵ I PODZAKONSKA AKTA:

- › Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina
- › Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina
- › Zakon o zabrani diskriminacije

- › Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja
- › Zakon o predškolskom obrazovanju
- › Zakon o udžbenicima
- › Zakon o osnovnom obrazovanju
- › Zakon o srednjem obrazovanju
- › Pravilnik o upisu u srednje škole
- › Zakon o dualnom obrazovanju
- › Zakon o visokom obrazovanju
- › Zakon o učeničkom i studentskom standardu
- › Zakon o obrazovanju odraslih
- › Zakon o zabrani diskriminacije u Republici Srbiji
- › Pravilnik o postupanju u slučaju diskriminacije u školama⁶
- › Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći
- › Odluka o standardizaciji romskog jezika⁷ (usvojio NSRM 2014.)
- › Zakon o socijalnoj zaštiti
- › Zakon o finansijskoj podršci porodicama sa decom
- › Zakon o prostornom planu Republike Srbije
- › Zakon o planiranju i gradnji
- › Zakon o legalizaciji
- › Zakon o stanovanju i održavanju zgrade
- › Zakon o socijalnom stanovanju
- › Zakon o radu
- › Zakon o socioekonomskom savetu
- › Zakon o mirnom rešavanju sporova
- › Zakon o volontiranju
- › Zakon o sprečavanju zloupotreba na radu
- › Zakon o zapošljavanju i osiguranju u slučaju nezaposlenosti
- › Zakon o evidenciji o radu
- › Zakon o državnoj upravi
- › Zakon o nameštenicima
- › Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom

4 <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije.php>

5 <http://www.parlament.gov.rs/akti/doneti-zakoni/doneti-zakoni.1033.html>

6 <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Pravilnik-diskriminacija.pdf>

7 <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/drugidrzavniorganizacije/ostalo/2014/27/1/reg>

- › Zakon o pojednostavljenom radnom angažovanju na sezonskim poslovima u određenim delatnostima
- › Zakon o zdravstvenoj zaštiti
- › Zakon o zdravstvenom osiguranju
- › Zakon o pravima pacijenata
- › Zakon o javnom zdravlju
- › Zakon o mladima
- › Krivični zakonik
- › Zakon o postupcima za prekid trudnoće
- › Protokol o postupcima i zaštiti žena žrtava nasilja⁸

⁸ https://www.undp.org/content/dam/serbia/Publications%20and%20reports/Serbian/UNDP_SRB_LjubicastiTekst.pdf

Roma Integration Action Team Office

Ruzveltova 61, 11000 Belgrade, Serbia
T: +381 (11) 4046 891 F: +381 (11) 4046 894

rcc.int/romaintegration2020

[RomaIntegration2020](https://www.facebook.com/RomaIntegration2020)

[RomaIntegration](https://twitter.com/RomaIntegration)

RegionalCooperationCouncil

Regional Cooperation Council Secretariat

Trg Bosne i Hercegovine 1/V
71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
T +387 33 561 700 F +387 33 561 701 E rcc@rcc.int

rcc.int

[RegionalCooperationCouncil](https://www.facebook.com/RegionalCooperationCouncil)

[rcc.int](https://twitter.com/rcc.int)

[RCCSec](https://www.youtube.com/RCCSec)

[RegionalCooperationCouncil](https://www.linkedin.com/company/RegionalCooperationCouncil)

Co-funded by
the European Union

**OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS**